

Gelibolulu Mustafa Âlî'de Aitlik ve Kimlik Kavramları: Türk, Türkmen ve Rûmî

The Terms of Belonging and Identity in Gelibolulu Mustafa Âlî: Turk, Turkoman and Rûmî

Kadir PURDE¹ 



öz

"Türk" kelimesi Osmanlı tarihyazıcılığının en çok tartışılan kavramlarından biridir. Osmanlıların kendilerine ve diğer Türk topluluklarına dair görüşleri her daim merak konusu olmuştur. "Etrâk-i bi-idrâk" klişesiyle bu görüşün olumsuz ve hatta düşmanca olduğu iddia edilmekte ve çeşitli vesilelerle sık sık gündeme taşınmaktadır.

Makalede Osmanlı tarihinin bu kavramı XVI. yüzyılın önemli bir âlim-bürokrat müellifi Gelibolulu Mustafa Âlî'nin eserleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Âlî'nin mümkün mertebe bütün eserleri taranarak eserlerinde geçen "Türk" kelimesinin bir dökümü çıkarılmış ve elde edilen veriler üzerinden muhtemel sorulara cevaplar verilmeye, yeni sorular sorulup cevaplanmaya, yorumlar getirilmeye gayret edilmiştir. "Türk" kelimesinden başka bu kavram ile yakından alakalı "Türkmen" ve "Rûmî" kelimeleri de Âlî'nin külliyatında taranmış ve onların da dökümleri çıkarılmıştır. Adı geçen kavramların her birinin Âlî'nin külliyatında geçtiği yerler tespit edilerek bu kavramlara XVI. yüzyılın meşhur bir "Osmanlısının" bakışı irdelenip ortaya konulmuştur. Yine bu kavramlara ve onların kullanımlarına destek olacak mahiyette Âlî'nin diğer kavim ve milletler hakkındaki görüşleri de ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk, Türkmen, Rûmî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Etnisite

ABSTRACT

The term of "Turk" is one of the most controversial terms in the Ottoman historiography. The Ottoman's viewpoints towards Turk and Turkish nation have always aroused curiosity. It has been claimed that these viewpoints are negative, adverse and hostile. This claim has frequently been put forward on several occasions with the cliché of "Etrâk-i bi-idrâk".

This article will analyze this controversial term through the works of the sixteenth-century distinguished scholar-bureaucrat and productive writer, Gelibolulu Mustafa. For this study, his entire corpus is examined to classify the term of Turk better within its own context. After this classification, existing questions about this matter is tried to be answered, and new questions are asked and some novel comments are made. Beside "Turk", "Turkoman" and "Rûmî" are also investigated and listed, the terms that are closely related to the concept. Investigating and

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Kadir Purde (Arş. Gör.),
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Balıkesir, Türkiye
E-posta: kadirpurde@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2449-3412

Başvuru/Submitted: 12.11.2021

Revizyon talebi/Revision requested:
12.05.2022

Son revizyon/Last revision received:
30.05.2022

Kabul/Accepted: 01.04.2022

Atıf/Citation: Purde, Kadir. "Gelibolulu Mustafa Âlî'de Aitlik ve Kimlik Kavramları: Türk, Türkmen ve Rûmî" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 32, 1 (2022): 275-314.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1022547>

listing these two terms and the idea of Turk allowed for not only determine to how a famous and knowledge "Ottoman" looks to that terms and concepts but also make a detailed comparison between them. Also, Âli's views towards other nations and peoples will be discussed in detail to support the usage of these three terms.

Keywords: Turk, Turcoman, Rûmî, Gelibolulu Mustafa Âli, ethnicity

EXTENDED ABSTRACT

The term "Turk" is one of the most discussed and ominous concepts in Ottoman historiography. The Ottomans' attitudes about themselves and other Turkish populations have always been a source of fascination. With the cliché "the unperceptive," it is claimed that this view has a negative and even hostile approach, and it is frequently brought to the agenda on various occasions. In this article, this concept is examined through the works of an influential scholar-bureaucrat author of the 16th century, Mustafa Âli from Gallipoli. Almost all of Ali's works were scanned to produce a transcript indicating his use of the term "Turk" in an attempt to answer questions, and inquire alternative questions and perspectives through this transcript.

The terms "Turkmen" and "Rumi," which are closely related to the word "Turk," were also scanned in Ali's corpus. These terms are not only included in their individual forms but also in the forms that occur with phrases. The resulting large data set was categorized to turn it into a usable database through cross-comparisons. With this method, the positions where each of the aforementioned terms and other related terms are mentioned in Âli's corpus have been determined, and it was possible to examine and present the view of a famous "Ottoman" of the 16th century to these terms. Furthermore, Ali's views on other tribes and nations are also addressed to promote these terms and their application. Throughout this complete process of scanning, compiling, classifying, comparing, and reaching a conclusion, the polysemy in Ali's language was not overlooked and has been emphasized. This feature of Âli's writing, which provides various definitions to words and concepts while describing different times and places along with expressing a nuance with phrases that sometimes have alternative meanings, is very significant in understanding his intention and what he wants to narrate.

In addition, the "description essays" undertaken in different parts of Âli's corpus were primarily taken into account. For example, Âli describes Rumi in many places from many different aspects. He describes the characteristics of Rumi's language and culture, sketches the boundaries of the domain of Rum, and even "dares" to give his biological definition. To base these views that he formulated to contribute to his ideology and the Rumi identity, which he wholeheartedly believed in, he acquires guidance from Turkish history, Islamic history, and various events in world history. Moreover, he explains concepts such as Turk, Oghuz, etc., when appropriate and inscribes into discussions concerning the origins of the Ottoman Dynasty. Ali is fascinated by the Ottoman Turkestan history, as well as their alliances and fusions with various peoples in their migratory regions of Anatolia and Rumelia. Furthermore, Ali also emphasized the comparison of the Rumi identity, which he accepted as Ottomans' unique

identity, with other Turkish and Islamic states. While discussing ethnic issues and matters related to nationalism, our minds inevitably tend to make critical distinctions such as “modernity and before,” “Industrial Revolution and before,” and especially “French Revolution and before.” This study also aimed to ambiguate the boundaries of these thoughts and tendencies. One of the findings of this study suggests that ethnic identities, along with mother tongues and affiliations formed around these identities and languages, were essential for humans and societies long before the French Revolution and the nation-states that followed it, as demonstrated in this example with the scholar and bureaucrat Ali.

Giriş

“Türk” kelimesi Osmanlı tarihyazımında her daim tartışılmalı bir kavram olmuştur. Bu tartışmanın iki ucunda duran ve artık harcıâlem sayılabilecek görüşlerden bir tanesine göre Osmanlılar; Türklüğü ve Türkleri biteviye aşağılamış, hor görmüş ve onlara bir vergi mükellefinden öteye değer vermemişlerdir. İkinci görüşe göreyse Osmanlıların “Türklüğünü” tartışmak bile abestir. Hanedan bir Türk hanedanı, devlet bir Türk devletidir; dahası en büyük gayeleri de Türklüğe şan katmaktır. Ancak bu kadar uçlarda dolaşmamıza ve keskin sularda yol almamıza gerek yok. Elbette; anadilin varlığı, bu dil etrafında oluşan geçmiş bilgisi ve merakı, bu merak ve bilgi etrafında oluşan günlük pratikler insanların hayatında bugün olduğu gibi dün de çok önemliydi. Bugün olduğu gibi dünkü insanlar da kendileriyle aynı dili konuşan yakın ve uzak atalarının geçmişlerini merak ediyor ve hem bu merak üzerinden hem de o geçmişten kendilerine intikal eden bilgiler/kaynaklar üzerinden o atalarıyla bir yakınlık ve bağ kurmaya çalışıyorlardı. Hâliyle Osmanlı hanedanı da devletin Türk tebaası da geçmişlerini inkâr şöyle dursun merak ediyor ve kendilerini kuşatan sözlü ve yazılı kültürün elverdiği ölçüde bu meraklarını gidermeye çalışıyorlardı. Ancak unutmamak gerekir ki Osmanlı Devleti çok milletli ve çok etnikli bir yapıydı, devlet ve idarecileri bu geniş ve çeşitli insan potansiyelinden istifade etmelilerdi. Bu; onlar için hem bir imkân hem de bir mecburiyetti, “diğer” milletler de bu devlet yapısı içerisinde var olmalıydı. Meseleye ulus-devlet idaresinde, yaygın öğretim ve kitle iletişim araçlarının olanca müdahalesiyle şekillenen ve biraz da yaşadığımız çağa has olan milliyetçilik tasavvuruyla bakarak ezelden ebede akıp giden tek bir tarif varmış gibi davranıp sonra da bu tariften biçtiğimiz gömleği “Türk” kavramına giydirmektense geçmişten bize kalan Türkçe eserlere ve Türklerin yazdıklarına bakarak bu tarifi çeşitlendirmek ve renklendirmek daha doğru olacaktır.

Bu çeşitlendirme ve renklendirme ameliyesine bir katkı olarak bu makalede XVI. yüzyılın meşhur müellifi Gelibolulu Mustafa Âli'nin (ö.1008/1600) eserlerinde Türk, Türkmen ve Rûmî kelimelerinin kullanışları irdelenmeye çalışılacaktır. Sadece XVI. yüzyılın değil bütün bir Osmanlı tarihinin en üretken birkaç müellifinden biri olan Âli'nin eserlerinde mezkûr kavramlara dair çok sayıda veriye ulaşabiliyoruz. Bu doğrultuda Âli'nin eserlerinin hemen hemen hepsi taranıp Türk, Türkmen ve Rûmî kelimelerinin bir nevi dökümü çıkarılacak; ardından, ortaya çıkan bu döküm, belirli bir konu ve mantık bütünlüğü içerisinde bir araya getirilip karşılaştırmalar yapılacaktır. Bu karşılaştırmalar sırasında benzerlik ve karşıtlıklar bilhassa vurgulanıp aslında büyük bir yekûn tutan bütün bu verinin yorumlanmasına gayret edilecektir. Adı geçen kavramlar Osmanlı tarihyazımında ve Âli bağlamında bilinmeyen yahut tartışılmayan şeyler değildir, elbette. Bundan önce de yukarıda zikredilen uçlara kaçmadan makul soru ve problemler etrafında Feridun Emecen, Salih Özbaran, Cornell Fleisher, Cemal

Kafadar ve sair bilim adamları tarafından ele alınmışlardır.¹ Makalede bu çalışmaların sordukları sorular ve getirdikleri çözümlerden yararlanmakla beraber onlardan farklı olarak Âlî'nin tüm külliyyatı sadece adı geçen kavramlar etrafında taranacak, notlandırılacak ve bütünlüklü bir veri hazinesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

Makaleye, genel bir giriş ve Âlî'yi tanıtıcı kısa bir pasajla başlanacak ve ardından evvela Âlî'nin külliyyatındaki Türk kelimesi, daha sonra Türkmen kelimesi ve en sonda da aslında bu ikisine çok da uzak olmayan ve yer yer kesişen *Rûmî* kelimesi ele alınacaktır. Her bölümde kavramların kendi problemleri tartışılmakla beraber diğer kavramlarla karşılaştırılarak çapraz sorgulamaları da yapılmaya gayret edilecektir. En sonunda da bütün bu tarif ve karşılaştırmalar üzerinden bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Millet vb. Kavramlara Bakışı

Bugün olduğu gibi geçmişte yaşayan insanların da bir konu ve kavram üzerindeki düşünce ve yargıları büyük bir çeşitlilik gösterebilir. Bizim milletlere ve milletimize, ırklara ve ırkımıza bakışımızı birçok madde etkilemektedir; doğup büyüdüğümüz aile, içinde yaşadığımız devlet, aldığımız eğitim, yakın tarihte yaşadıklarımız, maruz kaldığımız propaganda ve hatta karakterimiz. Bugün nasıl ki millet, ırk, kavim vb. kavramları ele alıp tartışırken bir yekpârelikten, bir ittifaktan söz edemiyorsak geçmiş için de kolaylıkla söz etmememiz gerekir. Toplumun farklı kesimlerinin farklı görüşler benimseyip farklı tavırlar geliştirmesi gayet doğal ve olağandır. Osmanlı Devleti'nde yaşayanlar da bu mevzularda benzer farklılıklar sergilemiş olmalıdırlar. Bu sebeple ele alacağımız görüş, tavır ve düşünceleri doğru ve sağlam bir bağlama oturtabilmek için öncelikle kime baktığımızı iyi bilmemiz gerekir zira nasıl ki bugün bir kimliği -diyelim ki Türk kimliğini- tavsif, tahdid ve tarif etmek zor ve meşakkatli bir faaliyetse bir

1 Bu daha makul ve bir sorular/problemler dizisi etrafında konuyu ele alan çalışmalar hususunda en başta zikredilmesi gereken Feridun Emecen'in "Aşağılama" klişesinin üzerine gittiği makalesidir: Feridun Emecen, "Osmanlılarda Türklük Kavramı Üzerine Notlar: Aşağılama Edebiyatı Miti" İlk Osmanlılar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016) s. 285-294. Adı geçen makalede vurgulanan "Aşağılama Miti"nin, bu çalışmada Âlî özelinde ve yoğun veri kullanarak temellendirilmesi ve detaylandırılması hedeflenmektedir. Bundan başka kitap boyutunda en çok bilinen ve hacimli olanları Salih Özbaran'ın *Bir Osmanlı Kimliği* isimli eseri ile Cemal Kafadar'ın *Kendine Ait Bir Roma* isimli çalışmasıdır. Adı geçen kitaplardaki Rum/Rumi/Romalı kavramlarına kitap hacmindeki ve artık kütleleşmiş eserlerin yanında-elbette- birçok makale, bilimsel ve popüler sunum, köşeyazısı, kitap bölümü vs. de bu çetrefilli, zor ama hem öğretici hem de keyifli konuya bigâne kalamamıştır. Örneğin Cornell H. Fleischer'in *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratu (1541-1600)* isimli eseri bu konuya bir alt başlık ayırmakta ve meseleyi Âlî'nin entelektüel ve siyasî kimliği çerçevesinde ele almaktadır. Nejat Göyünç ise *Cogito Dergisi*'nin *Osmanlılar Özel Sayısı*'ndaki "Osmanlı Devleti Hakkında-Kuruluşunun 700. Yılı Münasebetiyle-" başlıklı yazısında Osmanlıların Türkleri dışlayıp dışlamadıkları, Anadolu'ya sahip çıkıp çıkmadıkları gibi klişeleşmiş iddiaları ele alır. "Yeknesak" kullanımları kabul etmektense tarihi bağlamın kattığı anlamlara dikkat kesilerek meseleyi ele almayı tavsiye eden ve örneklendirmelerini bu minvalde yapan bir çalışma için Hakan Erdem'in *Dünya'da Türk İmgesi* isimli eserdeki "*Osmanlı Kaynaklarından Yanışyan Türk İmaj(lar)ı*" gösterilebilir. Bu tartışmalar Osmanlı'ya has değildir, Osmanlı coğrafyası dışında da ele alınan konulardır. Buna bir örnek olarak Münşi İskender Bey'in *Alem-ârâ-yı Abbâsî* isimli eseri gösterilebilir. Tufan Gündüz *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde (sy. 22, Bahar 2015, s. 121-132) yayımlanan "Münşi İskender Bey'e Göre XVII. Yüzyılda İran Sahasında Türkler, Türkmenler ve Kızılbaşlar" isimli makalesinde Münşi İskender Bey'in Türk, Türkmen ve Kızılbaş kavramlarını ele almasını irdelemiştir.

Osmanlı kimliğini yahut bir Osmanlının/Osmanlıların bir kimliğe bakışını tavsif, tahdid ve tarif etmek de bir o kadar zor ve meşakkatli olacaktır. Bundan dolayıdır ki belki ön kabullerimiz değil ama bazı “ön-sorularımız” olmalıdır; bu konulardaki görüş, tavır ve düşüncelerini merak ettiğimiz muhatabımızı bu ön-sorularla çok iyi tanımamız gerekmektedir. Bu kişi yahut kişiler köylü mü şehirli mi, mutasavvıf mı değil mi, sarayla/hanedanla ilişkisi var mı yok mu, zengin mi fakir mi, devşirme mi değil mi, askeriyyeden mi kalemiyyeden mi yoksa ilmiyyeden mi, ehl-i timar mı yoksa reayadan mı, Müslim mi gayr-ı Müslim mi, yerleşik mi göçebe mi...? Bu soruların ardına bölgesel ve yerel bağlılıkları ve kimlikleri, Osmanlı tarihi özelinde ele aldığımızda altı yüz küsur yıllık süre içerisinde yaşanan siyasî ve toplumsal hadiseleri, farklı idarî tedbir ve anlayışları da kattığımızda durum epey bir zorlaşacak ve çetrefilli bir hâl alacaktır. Tam burada “milliyetçilik öncesi/milliyetçilik sonrası” ayrımını da ele almamız gerekebilir zira İngiltere merkezli sanayi atılımının ardından başlayan toplumsal ve ekonomik değişmelerle ama çoğunlukla Fransız Devrimi'nin ardından gelen ve gittikçe kuvvetlenen ulus fikri/ulusçuluk akımıyla sınırları çizilen bu ayrımın hudutlarını da biraz muğlaklaştırıp geçirgen hâle getirmemiz icap edebilir. Çoğunlukla anadil etrafında şekillenen bir aidiyete kuvvetli bir bağ ve hislerle ile bağlanmanın eskiden de olabileceği ihtimalini ve sorusunu zihnimizde bulundurmamak faydalı olacaktır. Bizler gibi bir ulus-devlet idaresinde yaşamamış olmaları, güçlü bir milliyetçi propagandaya maruz kalmamış olmaları kendi milletleri/kavimleri/ırkları üzerine hiç düşünmedikleri, kendileri ile aynı dili konuşanlarla bir ortaklık ve bir aidiyet hissetmedikleri, geçmişte yaşamış atalarının tarihini ya da halihazırda beraber yaşadıkları, çağdaşı oldukları yakın ve uzak coğrafyadaki dildaşlarının ahvalini hiç merak etmedikleri anlamına gelmemeli. Meraktan öte, Kaşgarlı Mahmud'un (ö.477/1084-85) “*Dîvânu Lugâtî't Türk*”ü Türk dilinin de en az Arap dili kadar kudretli ve kabiliyetli olduğunu göstermek için yazması gibi² veya Yazıcıoğlu Ali'nin “*Selçuk-nâme*”sinde doğrudan bir boyculuk/Oğuzculuk propagandası yapması³ gibi bu olgunun bazen çok kuvvetli bir his ve siyasî bir duruş olarak da karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Aslında benzer bir kuvvetli hissi ve siyasî duruşu Âli'nin eserlerinde de görüyoruz. Makale boyunca irdeleneceği üzere Âli aslında büyük bir *Rûmî* “propagandacısı”, *Rûmî* kimliğinin ve bu kimlik etrafından oluşan kültürün ateşli bir savunucusudur. Bu sebeple aslında kendisi de tıpkı Kaşgarlı Mahmud ve Yazıcıoğlu Ali gibi bir kavmi öne çıkarıp yüceltmekten geri durmamaktadır. Bunu yaparken de tarihten, coğrafyadan, siyasetten ve mevcut devlet ilişkilerinden yardım almakta, kendi görüşünü ve propagandasını yaptığı kimliği tarihî olarak temellendirmek için var gücüyle uğraşmaktadır. Zira bunu yapabilecek altyapıya sahiptir ve entelektüel birikimi de haizdir. Gelibolulu Âli, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyılının ikinci yarısında yaşamış ve yaşadığı süre zarfında hem bürokraside aldığı vazifeler hem de yazdığı eserlerle bugüne değin sürekli bir merak ve araştırma konusu olabilmiş âlim bir devlet adamı/müelliftir. XVI.

2 Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâtî't Türk: Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*, haz. Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2018), 3.

3 Yazıcızâde 'Alî, *Selçuk-nâme (İndeksli Tıpkıbasım)*, haz. Abdullah Bakır (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

yüzyılın ikinci yarısında yazarlığı ve devlet adamlığı ile etkin olmuş, kendini “iyi eğitim almış bir Osmanlı” olarak görüp bu aidiyetinden gurur duymuştur. Bürokraside şehzade ve paşaların divan kâtibi, yeniçeri kâtibi, defter emini, sancak beyliği gibi çeşitli görevlerde üstlendiği vazifelerin yanında sūr-nâmeden tabakâta, İslam Tarihi’nden Dünya Tarihi’ne, adab-ı muâşeretten Türkçe/Farsça divanlara kadar farklı sahalarda irili ufaklı eserler yazabilmek çeşitlilik ve kabiliyetini göstermiştir.⁴

Böylesine bir çeşitlilik gösteren “Âlî Külliyyatı”nda millet ve benzeri kavramlar ile çalışmamıza konu olan Türk, Türkmen, *Rûmî* vb. aidiyet mefhumlarının kullanımlarını irdelerken şu üç nokta bilhassa öne çıkacaktır:

- a. Âlî bugünkü telakkiden farklı olarak ırklar hakkında kolaylıkla aşağılayıcı ifadeler kullanabilmektedir.
- b. Âlî’de *Rûmî* kavramı en merkezî aidiyettir.
- c. Âlî’nin hem Türk/Türkmen/*Rûmî* hem de millet, ümmet, kavim, kabile gibi kavramları kullanım şekline tam bir standart yoktur. Bu kavramları bazen birbirleri yerine bazen farklı anlamlarıyla bazen tarihî bazen de çağdaş bir ıstılah şeklinde kullanabilmektedir.

Örnek vermek gerekirse Âlî *Kühü’l-Ahbâr*’ın girişinde Arap kavmini övmekte, onları en yüce ve şerefli bir kavim olarak kabul etmektedir.⁵ Ancak daha sonra bu şerefın Araplığa has olmadığını, onları “eşref” kılan şeyin Hz. Peygamber’in Arap olması olduğunu belirtmektedir.⁶ Başka eserlerinde ise, burada bir vesileyle en şerefli olduğunu söylediği Araplara bu sefer hakaretler etmekte, onlara tilki gibi yaltaklanmakta bir “maharet” atfetmektedir.⁷ Âlî bu hakaretlerini sadece Araplara değil hemen hemen her kavme yöneltmektedir; Âlî’nin hakaret oklarından Acemler,⁸ Kürtler⁹, Arnavutlar¹⁰, Çerkezler,¹¹ Hintliler,¹² Gürcüler¹³ de kaçmamaktadır. Âlî’nin bu hakaretlerinde bazı maksatlar ve kasıtlar vardır. Evvela bir yere kadar bu görüşler elbette ki Âlî’nin sübjektif/indî mülâhazalarını yansıtır ancak bunları derhal bugünkü telakkiye dayanarak “ırkçılık” ile itham etmemek gerekir. Âlî bu hakaretleri ederek bütün “kavimlerin” bir nevi “zirve noktası” olarak gördüğü *Rûmî*’liği yüceltmek istemektedir. Aşağıda çok sayıda örneğin de göstereceği üzere bunun için de yapılacak başlıca şeylerden bir tanesi diğerlerinin değerini azaltmaktır. Ayrıca yine aşağıda çok sayıda örnekte tam bir

4 Bekir Küttükoğlu, “Âlî Mustafa Efendi”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 416.

5 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, 5959, 3/b; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 765, 4/a.

6 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 3/b.

7 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ’idü’n-Nefâis fi-Kavâ’idi’l-Mecâlis*, haz. Mehmet Şeker (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 343.

8 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ’idü’n-Nefâis*, 343.

9 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4225, 264/a.

10 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 3/b.

11 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, H, 765, 4/a.

12 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ’idü’n-Nefâis*, 362.

13 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ’idü’n-Nefâis*, 341.

standart kullanım hâlinde görüleceği üzere Âlî, diplomatik bir tavır ve üslup da takınmaktadır. Osmanlı Hanedanı'nın ve devletinin yanında olduğu zaman bütün bu kavimlerden övgüyle bahsetmekte, onlar için taltif edici elkaplar kullanmakta ancak yine aynı kavimler bu sefer düşman saflarında olduğunda yahut Âlî'ye göre hanedan ve devlete karşı bir girişim içinde bulduklarında bu sefer hakaret dolu lafızlar tercih etmektedir. Hatta yer yer aynı hadisede aynı kavimden bir fırka Osmanlı tarafında olduğunda o fırkayı kavmi üzerinden övecek, karşı safta olan fırkayı ise yine kavmi üzerinden yerecektir. Bütün bunlar hem Âlî'nin külliyyatı hem de makalenin geri kalanı okunurken akılda tutulmalıdır. Son bir söz olarak da Âlî'nin aşiret/aşayır/cins/esnaf/tavayif/millet/ümme/kabile/kabail/kavim gibi kavramları kullanırken pek bir standart tutturmadığını; bunları eşanlamlı, yakın anlamlı, bazen zıt anlamlı bazen de “içlem-kaplam” olacak şekilde kullandığını ancak “kabile” kelimesi ile çoğunlukla bugünkü “boy” anlamını kast ettiğini¹⁴, “millet” kelimesini bugünkü anlamına yakın olacak şekilde “dil, kültür, yaşayış, coğrafya sebebiyle diğerinden ayrılan insan topluluğu” şeklinde kullandığını, “ümme” kelimesini de çoğunlukla “millet” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullandığını belirtmek faydalı olacaktır.¹⁵

Gelibolulu Mustafa Âli'de Türk ve Türkmen Kavramları

“Türkmân-ı bed-gümân” ile “Türkmânân-ı celâdet-nümâ” Arasında

Gelibolulu Mustafa Âli'nin Türk ve Türkmen kavramlarını kullanımında bariz bir çokanlamlılık vardır. Âli'nin çalışmalarında geçen kelimelerin kullanımına kesin sınırlar çizmektense geçişken sınırlar belirlemek ve kesişim alanlarının olduğunu sürekli akılda tutmak gerektiği yukarıda vurgulanmıştı. Bu bağlamda “Türk” kelimesinin en açık anlamı olarak bugünkü kullanıma yakın bir şekilde “bir kavmin ismi” olarak kullanıldığı anlaşılıyor. *Künhü'l-Ahbâr*'ın hamdele ve salvele kısmında Süryan, Deylem, Yunan, Arap, Acemleri yaradan Allah'a şükrederken “Türk” lafzını da kullandığını görmekteyiz.¹⁶ Elbette bugünkü kullanıma yakın olmakla beraber bugünkü anlama/anlamlara tamamen uyduğu da iddia edilmemelidir. Kavramların Âli'nin kendi dilindeki kullanılışlarında olduğu gibi bugünkü anlamlarıyla olan ilişki ve karşılaştırmalarında da yer yer kesişmeler yer yer de zıtlaşmalar mevcuttur. Örneğin Türkmen kelimesini çoğunlukla “Göçebe Türkler” karşılığında kullanacaktır. “Etrâk” kelimesini ise çoğunlukla “Türkmen” kelimesinin çoğulu şeklinde kullanmakla beraber yeri geldiğinde “Türkler” anlamında “Türk” kelimesinin de çoğulu olarak tercih edecektir. Âli bazen Türk ve Türkmen kelimeleriyle iki farklı kesimi kastedip bunları birbirlerinin zıddı olarak gösterecek bazen de “Türkmen” kelimesini büyük

14 Âli eserlerinde “kabile” kelimesini çoğunlukla kavim, aşiret ve millet küllîlerinin nevi olarak kullanmıştır zira farklı farklı Arap kabileleri bir araya gelip “Arap kavmini”, farklı farklı Türk kabileleri bir araya gelip “Türk aşiretini”, farklı farklı Yunan kabileleri bir araya gelip “Yünâni”leri oluşturmuştur. Örnekler için bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 1/b, 3/b-4/a ve Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, Fatih, 4225, 92/a.

15 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 9/b. Âli eserlerinde ve bilhassa *Künhü'l-Ahbâr*'ında “millet-i güzîde ve ümme-i latîfe-yi pesendide” tabirini çok sık kullanmaktadır.

16 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY 5959, 1/b.

Türk şemsiyesinin altına koyacak ve hatta Türk ile Türkmen kelimelerini eş anlamlı olarak kullanmaktan çekinmeyecektir. Adı geçen kavramların hem bu paragrafta zikredilen yaygın kullanımlarına hem de sair kullanımlarına dair yeterli miktarda örnek aşağıda paylaşılacaktır.

Zikredildiği üzere Âlî, Türk kelimesini bazen bir şemsiye kavram olarak kullanmaktadır. Bu şemsiye kavramın altına da Tatarları, Oğuzları, Türkmenleri ve sair Türkleri yerleştirmektedir. Âlî'nin “Türk” kelimesini kapsayıcı bir şemsiye kavram olarak bedaheten kullandığı pasajlara örnek olarak evvela *Künhü'l-Ahbâr* isimli geniş ve hacimli eserini nasıl tertip ettiğini anlattığı birinci rüknün hemen başındaki şu kayıtlar gösterilebilir:

“*Mücellid-i Rükni-i Sâlis: 'ibret-nümâ-yı kısas ü ahbâr-ı Etrâk lâzımâtını irâd ü inhâ ve aşâ'ir-i Tatar 'ın husûsâ Oğuz nâmındaki kabâil-i bî-şümâr[ın] keyfiyyet-i esmâr ve hakikat-ı hikâyât ü ahbârlarını ber-vech-i selâset-i âdâb-revân gibi icra kılınup ol zümreden zuhûr eyleyen mülûk ü hânân-ı sâhib-kırân-ı gâret-sülûk kemâ-yenbağî yazılmıştır.*”¹⁷

Bu pasajdan da anlaşılabilirliği üzere Mustafa Âlî, Türk kelimesini Tatar ve Oğuz kavimlerinden daha genel bir şekilde kullanmış, kitabında evvela Türk mefhumunun altına yerleştirdiği Tatar aşiretini ve yine Türk kavramının altına yerleştirdiği Oğuz kabilesini ele alacağını belirterek bir silsile oluşturmuştur.¹⁸

Bütün bunlardan başka Âlî'nin dilinde Türk kelimesi bazen “Türkmen” kelimesi ile müteradif şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Âlî, “Türkmen” kelimesini çoğunlukla göçebe ve şehirli olmayan yahut artık şehirleşmiş olsa da vaktiyle göçebe hayat tarzıyla temeyyüz etmiş ve bugün “göçebe konfederasyonu” şeklinde tavsif ettiğimiz idare tarzını kuran topluluklar için kullanmaktadır. Ancak bazen bunları “Türkmen” yerine “Türk” kelimesi ile de isimlendirmektedir. Bunun bir örneğini çoğunlukla “Türkmen” olarak bahsettiği Ramazanoğulları'ndan Kubâd Paşa'yı anlattığı pasajda görüyoruz; burada Kubad Paşa için “Türkmen” kelimesi yerine “Türk” kelimesini kullanmaktadır.¹⁹ Bu noktada, Âlî'nin “*Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd*” isimli eserindeki bir kullanıma da değinmek gerekmektedir. Mezkûr kitapta eski Türk hükümdarlarının, sultanlarının, atabeylerinin vs. siyâsî hayatlarıyla ilgili bilgiler verilirken bu kimseler için “*Türkmen*” lafzını kullandığı gibi “*Türkî*” lafzını da kullanmaktadır, Nurettin Mahmud Zengî'nin büyük dedesinden bahsederken “*Qasımuddevle Aksunkur-ı Türkî*” demektedir.²⁰

Çoğul bir ifade olan “*Etrâk*” lafzını ise genellikle göçebe Türkmenler için kullanmakla beraber az da olsa Türk kelimesinin genel kullanımın çoğulu olarak da tercih edilmektedir.

17 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* (Rükni-i Evvel), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, 1119, 9/b. Bu çalışmayı hazırladığım sırada *Künhü'l-Ahbâr*'ın henüz muteber bir neşri yayınlanmamıştı. Ancak daha sonra Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından eserin 1. ve 2. rükünleri neşredildi. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* (1. ve 2. Ciltleri), ed. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020).

18 Ancak oluşturduğu bu silsilede “Oğuz” kabilelerini “Tatar” aşiretlerinin altına yerleştirmekten ziyade bu iki kavramı da “Türk” kelimesinin altına yerleştirerek bir silsile oluşturmuştur.

19 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* (Rükni-i Râbi'), TY, 5959, 105/a.

20 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd* (*Müşkül Meselerinin Çözümü ve Gelir Gider Dengesinin Tertibi*), haz. Süleyman Lokmacı ve Rukiye Özdemir (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2020), 169.

Türkmen kelimesinin çoğulu olarak kullanılmasına örnek olarak Süleyman Şah'ın öldürülmesini anlattığı kısımlarda aynı sayfada Süleyman Şah'a kılavuzluk edenler için hem *Türkmen* hem de *Etrâk* lafızlarını tercih edışı gösterilebilir:

“... bir Türkmân bulup kulağuz tutdılar. Türkmânân-ı bed-gümân ki bunları bildi bu kerre şâh-râha delâlet etmeyüp yol budur deyü hilâf-ı semtine çekdi, cibilletinde merkûz olan hiyânet muktezâsınca bunları yoldan çıkarup her tarikle bed-sâzlığ itdi. Tâ ki ale's-sabâh Dügünciler nâm karye mukâbilinde bulundu, Türkmân-ı bed-likâ hilâf-ı delâlet itdüğine kanâat etmeyüp bir bahâne ile karye-i mezbure halkına vâki '-i hâli bildürdi. Bu kerre zümre-i Etrâk Süleymân Şâh'ın ahzi hizmetine çâlâk oldular.”²¹

Bu satırlardan da görüleceği üzere aynı hadiseyi anlatırken aynı sayfada Âlî, Türkmen ve Etrâk kelimelerini birbirlerinin yerine kullanmakta ve ilerleyen satırlarda “*Süleymân Şâh Etrâk elinde dest-beste*”²² tabirini kullanarak bu üslubunu sürdürmektedir. Yine “*Nâdirü'l-Mehârib*” isimli eserinde

“Yoli toğruldi ceng ü peykâre Tîğa el şundi her dilîr-i büzürg
Geldi yaklaşdı tâbeş-i nâre Kimi Rûmî, kimi Arab, kimi Türk”

diyerek Türk kelimesini “Türkmen” mânâsında kullanmaktadır zira bir önceki satırda “*perîşân-hâl Etrâk-ı hâzele*” diyerek bunların kimler olduklarını belirtmektedir²³. Şu örneklerde ise *Etrâk* kelimesi Türk kelimesinin bir çoğulu olarak kullanmıştır: Türkistan'ı kastederken “*diyâr-ı Etrâk*”²⁴, Türkistan hakimlerine/sultanlarına “*Havâkîn*” dendiğini anlatırken “*Etrâk hâkimlerine*”²⁵, Türk soyu demek isterken “*nesl-i Etrâk*”²⁶, Türklerin kısas ve haberlerini anlatacağını belirtirken “*kasas ü ahbâr-ı Etrâk*”²⁷

Yukarıdaki bazı örneklerde Âlî'nin “*Etrâk*” kelimesini hakaret-âmiz bir şekilde kullandığını ve “*Türkmânân-ı bed-gümân*” ve “*Türkmân-ı bed-likâ*” gibi doğrudan hakaret lafızlarına da başvurduğunu görüyoruz. Bu vesileyle bir başka meseleyi ele almak gerekebilir. “*Etrâk-ı bî-idrâk*” terkiibiyle kalıplaşan ve özdeşleşen görüşe göre Osmanlılar “Türkleri” ezmiş, onlara hakaret etmiş ve Türkleri idraksiz, basit, cahil bir grup olarak görmüşlerdir. Gelibolulu Mustafâ Âlî'nin eserlerinde de ilk bakışta bu görüşü doğrulayacak ve destekleyecek birçok veriye rastlamamız mümkündür. Mesela, Osmanlı askerlerine düşmanlık eden Varsak Türkleri hakkında Âlî -bizzat “*Varsak Türkleri*” lafzını da kullanıp- “*bâis-i tesvîlât-ı Şeytânî olan Varsak Türkleri*”²⁸ diyerek bir Türk boyunu aşağılamakta, doğrudan Şeytan'ın aldatmalarının sebebi

21 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 35/a.

22 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 35/a.

23 Gülhizar Kara, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ‘Nâdirü'l-Mehârib’ Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi” (Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 2009), 102.

24 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 5/a.

25 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 5/b.

26 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, F, 4225, 5/a.

27 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Evvel)*, R, 1119, 9/b.

28 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 105/b.

olarak görmektedir.²⁹ Ayrıca buradaki “Türk” kelimesinin “Türkmen” ile eşanlamlı olacak şekilde tercih edildiğine de dikkat etmek gerekmektedir. Bunun bir örneği daha “*Hâlâtu'l-Kâhire mine 'l-Âdâti 'z-Zâhire*” isimli eserinde görülebilmektedir. Âli buradaki Türkmen bakiyesini ve haliyle onların çıkardıkları sorunları anlatırken “*Vâkı 'â böyle ecnebî bir Türk*” cümlesini kurmaktadır.³⁰ Yine, bilhassa Şah İsmail’in yanındaki Türkler için “*behâyim sıfatlı Etrâk*”³¹ yahut “*Etrâk-ı anûd-ı havf ü haşyet-âlûd*”³² sıfatlarını yakıştırmaktadır. Bir başka örnekte ise Şehzade Cem’in yanındaki Türkler/Türkmenler için “*Etrâk-ı yağma-perestân*”³³ ve “*Etrâk-ı bî-idrâk*”³⁴ sıfatlarını kullanmaktadır. Burada hemen göze çarpan şey Âli’nin hakaret ettiği Türklerin hepsinin Osmanlı’nın bir sebeple düşmanı olan, Osmanlı Devleti ile bir sebepten muharebe eden yahut onunla anlaşamayan Türkler olduğu olgusudur. Âli “*Etrâk-ı bî-idrâk*”, “*Türkmânân-ı bed-gümân*” gibi kavramları sadece Türkler/Türkmenler için değil diğer kavimler için de rahatlıkla kullanabilmektedir. Örneğin; Memluklerle olan savaşları anlatırken onlardan “*Çerkes-i nâ-kes*”³⁵, “*Çerâkise-yi Ebâlîse*”³⁶, “*Çerâkise-yi Ebâlîse-pindâr*”³⁷, “*Çerâkise-yi*

29 Bu ağır ifadelerin ardındaki sebeplerden bir tanesinin Varsak Türkmenlerinin ilk devirlerden itibaren Osmanlı karşıtı ittifaklarda bulunmuş olmaları olduğunu unutmamak gerekir. Bu hususta bkz. Feridun M. Emecen, “Osmanlı Tarihinin İlk Büyük Savaş Anlatımı: Osmanlılarla Karamanlılar Arasındaki Frencyazısı Muharebesi (1386/87)”, *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, sy 49 (2017): 61.

30 Bu cümlede kullanılan “ecnebî” lafzının tercih edildişi bilhassa önemlidir. Âli, Türkmenleri ve hayat tarzlarını “ecnebî/yabancı” olarak görüşünü sadece açık ibare ve anlatılarla değil bu tarz kelime vurgularıyla da sık sık ortaya koymaktadır. Andreas Tietze, *Muştafâ 'Âlî's Description of Cario of 1599: Text, Transliteration, Translation, Notes* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975), 146.

31 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 178/b.

32 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 180/a.

33 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, v. 136/b; “yağma-perestân” sıfatını her ne kadar Âli bu bağlamda bir hakaret lafzı olarak kullansa da her zaman “yağmaya düşkünler” derken hakaret anlamını kastetmemektedir. Zira Kili ve Akkirman’ın fetihlerinde Osmanlı ordusunda bulunan Kırım kuvvetleri için de “Tatar-ı yağma-perestân” tabirini kullanmaktadır. Âli, Cengiz Han mirasına ve bu mirasın kendi devrinde sürdürücüsü olan Kırım Hanlığına büyük bir saygı duymaktaydı. Kırım Hanlığı Osmanlı’ya metbu bir devlet olsa da ondan müstakil bir devletmiş gibi bahsetmekteydi. Şurası kesinlikle açıktır ki Osmanlı’nın yanında bulunan asker ve ordular için Âli böyle hakaret-amiz ifadeleri doğal olarak tercih etmektedir. Bu minvalde Atsız’ın “Kudretli Türk hanlarını çapulcu olarak kabul etmektedir.” ifadelerine sebep olan Âli’nin “zuhur eyleyen müluk ve hânân-ı sâhib-kırân-ı gâret-sülûk kemâ-yenbaği yazılmışdur” sözüne ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü Âli’nin hükümdarlar için kullanılan isimleri ele alıp tanıttığı pasajda hem “sâhib-kırân” lafzı bir hakaret olarak kullanılmamış hem de çok takdir ettiği İskender, Cengiz, Timur gibi emirler hakkında kullanılmıştır. “Emmâ sâhib-kırân, şehriyâr-ı zî-şân, âlem-gîr-i memâlik-sitân vasfıdır ki önüne kimse durmaya, kişver-gîrlige tenezül itmeyüp şarktan garbâ tahakküme cell-i himmet eyleye. Niteki, Hicret’ten evvel gelen şehriyâr-ı dindâr, anî-bih İskender-i Zü’l-karneyn-i nâmdâr ve küffâr-ı füccâr zümresinden zuhûr iden bed-girdâr, yanî Buhtû’n-Nasr-ı delâlet-medâr ve Hicret’ten sonra zuhûr iden havâkinin bir sâhib-kırânı Cengiz-i rûşentebâr ve birisi dahî Timur-ı büzürg-vârdur.” Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, v. 92/a. Velhasıl ne “sâhib-kırân” ne de “gâret-sülûk” ve “yağma-perestân” lafızlarından illâ hakaret anlamak zorunda değiliz. Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya: Birgili Mehmed Efendi, Ebussuud Efendi, Mustafa Âli*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 196-200; “sâhib-kırân” tabiri için ayrıca bkz. Feridun M. Emecen, “Cihangirliğin Yeniden İnşası: ‘Sâhib-Kırân’ Sultan Selim Han”, içinde *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 155-75.

34 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, v. 139/a.

35 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 140/a.

36 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 190/b.

37 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 190/a.

*gabâvet-nişân*³⁸ gibi aşağılayıcı ve hatta “şeytanlaştırıcı” ifadeleri tercih etmektedir. Ancak geçmiş Memluk sultanlarından bahsederken, bilhassa Osmanlı öncesi ve Osmanlı ile savaşmayan, karşılaşmayan Memluk sultanlarından bahsederken bu hakaret lafızlarını kullanmamakta, bunun yerine “Çerkez Melikleri/Sultanları” demeye gelir “*Mülûk-i Çerâkise*”³⁹ veya “*Selâtîn-i Çerâkise*”⁴⁰ tabirlerini kullanmaktadır. Dahası Yavuz Sultan Selim’in Sultan Gavri’yle henüz arasının bozulmayıp mabeynlerinde “*bünüvvet ve übüvvet*” olduğu zamanlarda Âlî, Sultan Gavri için “*fermân-rân-ı mülk-i Mısır olan Çerâkiseden Sultan Ğavri*”⁴¹ demektedir ve herhangi bir hakaret lafzı kullanmamaktadır. Âlî’nin bu “Osmanlı merkezli” görüşünü yer yer çok ilerileri taşıdığı da vakidir. Örneğin, Memluklere karşı yapılacak seferi meşrulaştırmak için verilen fetvaları paylaştığı pasajlarda Memlukler için “*Çerkes nâm küffâr-ı nâ-kes*”⁴² tabirini kullanarak aslında Müslüman olan bir kavmi küfürle itham etmekte ve eseri boyunca sürekli vurgulayıp övündüğü Ehl-i Sünnet inancına sahip bir diğer kesimi Osmanlıların karşısında olmalarından ötürü böylesi ağır sıfat ile itham edebilmektedir.

Âlî’nin kıstasının bu minvalde Türklük, Çerkezlik, Araplık değil de Osmanlı Devleti’nin yanında yer alıp almama olduğu hususunda başka örnekler de getirmek gerekirse ilk elden Kürt kavmi hakkında kullandığı bazen övücü ve bazen yerici şu ifadeleri gösterilebilir: Âlî, Yavuz Selim zamanında Kürt hükümetlerinin Osmanlı’ya bağlı birer idare hâline getirilmesini anlatırken buradaki Kürt beylerinden “*Ümerâ-yı Ekrâd*” diye bahsetmekte ve herhangi bir tahfif edici sıfat kullanmamaktadır. Ama daha sonra “*ümerâ-yı Ekrâd’dan dilârân-ı Rüstenejâd*”⁴³, “*Ekrâd-ı dilârân-ı Tehemten-nejâd*”⁴⁴, “*ümerâ-yı Ekrâd’dan ocak beğleri nâmındaki hükkâm-ı meâlî-nişân*”⁴⁵ gibi gayet övgü dolu sıfatlarla Kürtlerden ve Kürt beylerinden bahsetmektedir. Bu sıfatların kullanıldıkları bağlama bakıldığında ilgili hadiselerde bu Kürt asker ve beylerinin her zaman Osmanlı Devleti’nin yanında olanlar olduğu anlaşılmaktadır. Zaten, Osmanlı Devleti’nin yanında olmayan Kürt Bey ve askerleri için Âlî yine o maruf hakaret-âmiz üslubunu konuşmaktan da geri kalmayacaktır. Şöyle ki Sultan Süleyman’ın Bağdad Seferi sırasında isyan eden Bitlis Hâkimi hakkında “*Ekrâd-ı bed-nihâd-ı pür-telbîs*”⁴⁶ tabirini kullandığı görülmektedir. Yine Bitlis Hâkimi’nin Osmanlılara karşı topladığı askerleri “*Ekrâd-ı bed-nihâd*”⁴⁷ şeklinde tavsif etmektedir. Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Âlî’nin ne hakaret ettiği ne de övdüğü Kürtlere karşı doğrudan bir duruşu yoktur, onun duruşu devletin

38 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 196/a.

39 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, 6/a.

40 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 193/a.

41 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ’idü’n-Nefâis*, 379.

42 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 193/a.

43 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 188/b.

44 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 234/a.

45 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 353/b.

46 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, 264/a.

47 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü’l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 253/b.

yanında yahut karşısında olmak tavrına göre şekillenmektedir.⁴⁸ Haliyle Türklere, Türk kavmine, Âlî'nin deyimi ile hikâye ve kıssalarını anlatmaya kitabının tam bir rüknünü ayırdığı Türkler'e de doğrudan bir düşmanlık duyup tavır takındığını düşünmek makul olmayacaktır. Şurası gerçekten ilginçtir: Kendi hayat tarzına aykırı gördüğü, devlet tarafından zapturapt altına alınmadıkları için karşı çıktığı, başıbozukluklarına, Karaman meselesinden Safevî meselesine Osmanlı Devleti'ne sürekli sorun çıkarmalarına tahammül edemediği Türkmenler hakkında dahi yeri geldiğinde övücü sıfatlar kullanmaktadır. Bu “yer” Osmanlı'nın yanında ve müttefiki oldukları zamandır. Bu önemden ve ilginçlikten dolayı Âlî'nin makbul Türkmen/kötü Türkmen ayırımına dair bir şeyler söylemekte fayda vardır zira “*Etrâk-ı bî-idrâk*” meseli etrafında adeta ıstılahlaşacak şekilde literatüre dahil olan bu olgu hakkında ezber bozucu bir niteliğe sahiptir. Eserlerinden anlaşılan o ki Âlî'nin bakışını salt bir “*Etrâk-ı bî-idrâk*” kesinliği ile ifade etmek doğru değildir, onun bakış açısı daha çok “*Türkmân-ı bed-gümân*” ile “*Türkmânân-ı celâdet-nümâ*” tabir ve görüşleri arasındadır.⁴⁹ Âlî, bilhassa Osmanlı ile düşmanlıkları maruf ve müzmin olan, Osmanlılarla kadim Selçuklu coğrafyasında Türk beylikleri üzerinde Selçuklu Hanedanı'nın ve devletin verasetini iddia ederek meşruiyet mücadelesine girişen Karamanlılar için her daim “*Türkmânân-ı bed-gümân*”, “*Türkmânân-ı bed-likâ*” gibi tabirleri tercih edip sair Türkmenler içinde de eğer Osmanlı ile savaş ve mücadele hâlinde iseler “*Tâife-i bagıyye-i Türkmen*”, “*Türkmân-ı bed-nihâd*” gibi aşağılayıcı kavramları kullanmaktan çekinmemekte hatta bazen daha da ileriye gidip Varsak Türklerinin örneğinde olduğu gibi “*bâ'is-i tesvîlât-ı Şeytânî*” gibi çok ağır tabirlere başvurabilmektedir. Ancak durum Osmanlılarla müttefik ve Osmanlıların yanında olan Türkmenlere geldiğinde değişmekte, bu sefer Âlî övücü ve taltif edici sıfatlara yönelmektedir. Örnek vermek gerekirse Mercidabık'ta Osmanlı ordusunda Memluklere karşı savaşan Şehsuvaroğlu Ali Bey ve Ramazanoğlu Mehmed Bey hakkında “*Türkmânân-ı celâdet-iştihâr*”⁵⁰ tabirini, Kara Yahya hakkında ise “*Türkmânân-ı celâdet-nümâ*”⁵¹ tabirini kullanmaktadır. Yine Osmanlıların yanındaki Ali Beğ'in “*Türkmân şîr-i nerleriyle*”⁵² düşmanı bastığını söylemektedir. Safevîlere karşı Lala Mustafa Paşa serdarlığında girişilen 1577-80 yılları arasındaki seferi anlattığı eseri olan “*Nuşret-nâme*”de ise bu sefer Kızılbaş olmayan, rafizîliğe tenezzül etmeyen Yaka Türkmenlerini şu sözlerle övmektedir: “*Bundan mâ'adâ ol revâfız-ı dalâlet-i zemîme ile 'udvân-ı kadîmeleri olup her cihetle dîndâr ve perhîz-kâr ve ehl-i sünnet ü cemâ'at tarîkinde ber-karâr ü pâydâr olan Yaka Türkmenleri ki dâimâ girîbân-ı muhâlefetden baş çıkarmak endîşeleridür ve zümre-i melâhide darb-ı dest-i kahr*

48 Bu tavra dair yüzlerce örneği Âlî'nin “Nusret-nâme” isimli eserinde bulmak mümkündür. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nusret-nâme*, haz. Mustafa Eravcı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

49 Meseleye tek taraflı bakan ve sadece yukarıda sayılan olumsuz sıfatlardan yola çıkıp diğer kullanımları göz ardı ederek hatalı çıkarımlarda bulunan bir örnek için bkz. Suavi Aydın, “Etnik Bir Ad Olarak Türk Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine”, *Birikim Dergisi*, sy 71-72 (Nisan 1974): 50-64.

50 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, v. 180/a.

51 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, v. 41/a.

52 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, v. 242/a.

ü tebâhla pâ-y-mâl u hâk-sâr kılmak kem-pîşeleridür".⁵³ Bundan başka Fatih'in Karaman'ı tamamen ilhak ettiği hadiseler anlatılırken Karaman beylerinden Fatih'in yanında saf tutan Pir Ahmed Bey için övücü ifadeler kullanırken aynı hadisede yine Karaman beylerinden olan fakat bu sefer Osmanlıların karşısında saf tutan Mîr İshak için aşağılayıcı ve tahfif edici ifadelere başvurmaktadır.⁵⁴ Âli'nin devleti ve hanedanı önceleyip buna göre tahfif yahut takdir sıfatlarını kullanması bir açıdan da bir bürokratik tavidir, bunun güzel bir örneğini "*Nuşret-nâme*"de bulabiliyoruz. Sefer öncesi Osmanlı Devleti'ne tabi ve onunla müttefik devlet, bey ve emirlerle nâmeler gönderilmiştir. Nâmelerin bir tanesi de Gürcistan beylerinden Gorgi Melik Başaçuk'a ulaştırılmış ve aslında "kefere"den olan bir hükümdar için şu ifadelere yer verilmiştir:

*"Gürcistân Beglerinin şîr-i merdi ve ol vilâyetün merd-i Rüstem-neberdi, 'izzetlü ve sa'âdetlü pâdişahımızun Başaçuk bendesi ve itâ'at ü inkıyâd vâdîlerinin ser-efgencesi Melik Başaçuk Gorgi..."*⁵⁵

Âli'nin Dilinde Muhtelif Kavramların Farklı Anlamları

Yukarıda farklı vesilelerle zikredildiği üzere, Gelibolulu Âli'de -tıpkı bugün olduğu gibi- kavim, millet, ümmet, aşiret vb. kelimelerle Türk/Etrak, Tatar, Rum, Yunan vb. kelimelerinin kullanımı arasında tam bir standart mevcut değildir, bu kavramlar kimi zaman birbirleri yerine kullanılmakta kimi zaman da aralarında umum-husus mutlak ilişkisi olacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Türkmen kelimesi de farklı anlamlara gelmekle beraber bu farklı anlamlarından en azından bir tanesinin sürekli aynı şeyi ifade edecek şekilde tam bir standart içerisinde kullanıldığını görmekteyiz. Türkmen kelimesi Gelibolulu Mustafa Âli'nin dilinde evvela "göçer/göçebe Türk" anlamlarına gelir; bu kelimeyi ilk önce tahmin edebileceğimiz üzere çoğunlukla göçer Türkmenler ve bilhassa Orta Anadolu'da yaşayan Karaman bakiyyesi toplulukları ile Karaman Beyliği için kullanır. Ancak bu kullanım dışında da birçok örneğe rastlayabiliyoruz. Bu örneklerin en çarpıcısı ilk dönem Osmanlı padişahları ve ümerası için de "Türkmen" kelimesini kullanmasıdır⁵⁶; bu kullanım çarpıcıdır zira daha sonraki padişahlar ve ümera için Gelibolulu Âli bu tabiri tercih etmeyecektir. Aslında burada da yukarıdaki anlamına benzer şekilde ilk Osmanlıların göçer/göçebe geçmişlerine ve hüviyetlerine vurgu yapılmakta, Selçuklular ile Karamanlılar dahil diğer Türk beylikleriyle olan ortak köken ifade edilmektedir. Örneğin, Ertuğrul Gazi'nin yanındakileri için "*El-kıssa 'hayrû's-serâyâ erba'a mi'etün' fehvâsınca dört yüz mikdârı göçer evlü Türkân ve bazıları kavlince dört yüz kırk nefer-i dilîrân Ertuğrul'un emrine fermân-berân ve şeb-ân-rûz cihâd ü gazâ hizmetinde dâmen-der-meyân idiler.*"⁵⁷ diyerek onlardan Türkmen olarak bahsetmektedir. Bir başka pasajda ise Osman Gazi'nin oğullarından Ali Paşa'nın hayatı anlatılırken kendisine Paşa denilmesinin sebebinin "*Etrâk kabîlesi mâbeyninde ferzend-i mihtere Paşa dinilmek âdet olmağın şehzâde-i*

53 Gelibolulu Mustafa Âli, *Nuşret-nâme*, 26.

54 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, v. 102/a.

55 Gelibolulu Mustafa Âli, *Nuşret-nâme*, 31.

56 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 6/b.

57 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 6/b.

*mezbûra kiber-i sinnine binâen 'Ali Paşa dinilürdi.'*⁵⁸ şeklinde açıklamakta ve bu sebebin Türkmenler arasındaki âdetten kaynaklandığını, o Türkmenlerden biri olan Osman Gazi'nin oğluna da "Paşa" diye hitap edilmesinin olağan olduğunu vurgulamaktadır. Yani burada Âlî, ilk Osmanlıları Türkmen olarak addetmektedir. Bu kullanımda Gelibolulu Mustafa Âlî kesin bir ayrıma gitmektedir, göçebe/göçer Türkler ile yerleşik/şehirli Türkler her ne kadar soy ve köken itibarıyla aynı olsalar da zamanla farklılaşmışlardır; dilleri, âdetleri, dünyaya bakışları, hanedan ve devlet anlayışları zamanla değişmiştir. Göçebelikten yerleşikliğe geçen Osmanlı Hanedanı da bu değişiklikten payını almıştır, hâliyle artık onların "Türkmen" diye nitelendirilmesine gerek kalmamıştır. Osmanlıların ilk "Türkmen" tarzlarını ve yaşayışlarını yavaş yavaş terk edip daha merkezî-bürokratik bir devlet kurmalarının, Anadolu ve Rumeli'de kurdukları yahut ihya ettikleri birçok şehirde şehirli bir hayat tarzı ve kültürü benimsemelerinin ardından Âlî ne Osmanlı hanedanı için ne de Osmanlı tebaası için "Türkmen" tabirini tercih etmemekte, bunun yerine daha çok -birazdan irdeleneceği üzere- *Rûmî* tabirini tercih etmektedir.⁵⁹ Bu kullanımların yanında açıkça bu ayrıma gittiği başka pasajlar da mevcuttur: mesela Uzun Hasan'ın Tokat'a kadar gelip şehri yağmalamasını anlatırken Uzun Hasan ve askerleri için Türkmen kelimesini tercih edip yağma edilen Tokat'taki şehirli halk için Türk aileleri anlamına gelebilecek olan "düdmân-ı Türkân" tabirini kullanmaktadır.⁶⁰ Burada Âlî yavaş yavaş Osmanlılar ile sair Türkmen beylerini ve beyliklerini ayırmaya başlamaktadır.⁶¹ Meselâ Ramazanoğulları ve yer yer sair Anadolu beylikleri, Akkoyunlular ve Karakoyunlular için "*emîr-i Türkmânân*"⁶² tabirini kullanırken bu tabiri sadece ilk Osmanlılara hasrettiği görülüyor. Ayrıca, Türkmen topluluklarının yoğun olarak yaşadığı Azerbaycan coğrafyası için "*Vilâyet-i Türkmân*"⁶³ tabirini kullanan Âlî, aynı tabiri Karaman Vilayeti için de kullanıp Karaman'a tabi Larende'nin "*Vilâyet-i Türkmân*"da olduğunu, Rum'da yani Osmanlı sınırlarında olmadığını belirterek⁶⁴ artık iyice Türkmen/Rûmî ayırımına gitmeye başlıyor ve Osmanlılardan "Türkmen" lafzı ile bahsetmeyi bırakıyor.

Bunlardan başka Âlî, Osmanlıları Türk devlet geleneğinin bir devamı ve meşru takipçisi olarak kabul etmektedir.⁶⁵ "*Künhü'l-Ahbâr*"ın dördüncü rûknünün başında Arapça, Farsça ve

58 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 14/a.

59 Selçuklu Devletinin idaresinde olan, merkezle yaşadıkları sıkıntılardan dolayı uçlara gönderilen Türkmenlerden göçebeliliği terk edenler ve yavaş yavaş yerleşik hayata geçenler için Türk tabirinin kullanılmasına ve şehirli bir hayat yaşayan yahut ziraat ile uğraşanlara artık Türkmen değil de Türk denilmesine dair bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016), 155; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (Bozulus Türkmenleri 1540-1640)* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 40.

60 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, v.129/b; Hamidiye 914, v.107/b.

61 Kemalpaşa-zâde'deki benzer bir kullanım için bkz. Hakan Erdem, "Osmanlı Kaynaklarından Yansıyan Türk İmaj(lar)ı", içinde *Dünyada Türk İmgesi*, ed. Özlem Kumrular (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 24.

62 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, v. 140/b.

63 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 67/a.

64 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, F, 4225, 73/a.

65 Âlî'nin adı geçen Türk ve Moğol mirasına nasıl baktığına dair detaylar için bkz. Cornell H. Fleischer Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli/ Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati (1541-1600)*, 2013, 283-304.

Türkçe'de cârî olan hükümdarlıkla ilgili mefhumlara değindiği pasajında Âlî hem sayılarının fazlalığı hem de farklı coğrafyalarda farklı anlamlarda kullanılmalarından dolayı bunları açıklamak ve kısmen de olsa bir sarahate kavuşturmak istemiştir. Bu minvalde “*Nitekim payitaht-ı Rûm'da hidîv-i büzürg-vâr olanlara gâh pâdişâh dinilür ve gâh hünkâr utlâk olunur.*” diyerek Osmanlı Sultanları için evvela “padişah” ve “hünkâr” tabirlerinin kullanılması gerektiğini söyler. Daha sonra da diğer coğrafyalarda cârî olan ıstıhlara değinir ve bu ıstıhlaları sıralar; Acem padişahlarına “*Ekâsire*”, Rum padişahlarına “*Kayâsire*”, Türk hâkimlerine “*Havâkin*” ve Selçuklulara “*Selâtin*” ve Harezmliere de “*Kaân*” denilir olmuştur.⁶⁶ Burada Türk hâkimlerine özgü bir ıstılah olarak kullandığı “*havâkin*” kelimesinin müfredi olan “*hâkân*” kelimesini Osmanlı sultanlarını tavsif ederken de kullanmaktadır, özellikle Kanunî Sultan Süleyman için “*hâkân*” tabirini sık sık tercih etmektedir.⁶⁷ Örneğin, İran üzerine gidilecek bir sefer için Üsküdar'da bulunan Sultan Süleyman hakkında Arap topraklarına hakimiyetinden dolayı “Sultan”; Acem, Kürt, Ermenî ve Bağdat civarına hakimiyetinden dolayı “Kaan” ve Deşt-i Kıpçak ve Tatar zeminlerine hakimiyetinden (yahut hakimiyet iddiasından) dolayı “Hakan” tabirlerini kullanmaktadır.⁶⁸ Ayrıca Türklerde “emir” manasına gelen ve devlet hükümdarlarına kullanıldığını bildiğimiz “hân” kelimesini de hemen hemen bütün Osmanlı padişahları ve hatta bazı şehzadeler için dahi kullanmaktadır. Bütün bu ıstılah tercihleri Âlî'nin Osmanlıların bilhassa idarî olarak Türk/Türkistan kökenlerinin farkında olduğunu ve bunu bir meşruiyet imkânı olarak hatırında tuttuğunu ve hatta yer yer hatırlattığını söyleyebiliriz.

Burada adı geçen “Türkistan” kelimesine de kısaca değinmek gerekmektedir. Âlî bu kelimeyi bazen -bugünkü kullanıma da yakın bir şekilde- Türkistan'da yaşayan Türk topluluklarını ifade etmek için kullanmaktadır. Bu coğrafyayı Âlî, sınırları kesin olmamakla beraber “Türkistan” diye adlandırmaktadır. Örneğin; Kanunî Sultan Süleyman'ın “*ecdâd-ı izâm*”ının Türkistan'dan geldiğini⁶⁹, Ahmed Yesevî'nin “*Pîrân-ı Türkistân*”dan olduğunu⁷⁰, Timur'un Türkistan'da fetihler yaptığını⁷¹ ve Anadolu'dan ayrılırken Tatar taifesini Türkistan'a götürdüğünü⁷² belirtmekte ve Cemâlî gibi o bölgelerden gelen şairleri “Türkistan şairleri” olarak nitelemektedir⁷³. Ancak, diğer kavramlarda olduğu gibi bu coğrafi kavramı da bazen bu şekilde genel bazen de daha özel/dar anlamı ile kullanabilmektedir. Örnek vermek gerekirse Timur'un zaferinden sonra fetihnameler gönderdiği bölgeler arasında Kaşgar, Horasan, Harizm, Hatên'le beraber Türkistanı

66 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 5/b.

67 Bu örnekten başka Kanunî Sultan Süleyman için şu kullanımlara da rastlanmıştır; “*mesmû 'i hâkânî*”, “*elviye-yi hâkânî*”, “*hidmet-i mebrûre-yi hâkânî*”, “*hâkân-ı Kısra-yı gulâm*”.

Diğer sultan ve şehzadeler içinse örnekler şunlardır; Şehzade Süleyman için, “*hâkân-ı çâlâk*”, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)* TY, 5959 v.51/a, Çelebi Mehmed için; “*Hâkân-ı memâlik-sitân*”, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, 58/a”, İkinci Selim için; “*Hâkân-ı celâlet-şîâr*”, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, 283/b.

68 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, 283/b.

69 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 265/a.

70 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, 17/b.

71 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, 31/a.

72 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, 33/b.

73 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, F, 4225, 62/a.

da saymaktadır. Bugün genel olarak Türkistan diye adlandırdığımız bu coğrafya için Âlî sınırları kesinlikle çizilememekle beraber kapsayıcı ve umumî kullanımın yanında örnekte olduğu üzere daha hususî bir kullanımı da tercih ederek daha dar bir coğrafi/siyasî bölgeyi Türkistan olarak adlandırabilmektedir. Daha farklı ve ilginç bir kullanım olarak ise Âlî'nin onun yaşadığı zamanda ve bugün anlaşılan Türkistan coğrafyasından başka “Türklerin yaşadığı yer” anlamında da bu kelimeyi kullanıyor oluşu gösterilebilir. Aşağıdaki örnekte Âlî mezkûr mefhumu bir coğrafi ıstılah olmaksızın “Türklerin yaşadığı yer” anlamına gelecek şekilde farklı bir ıstılahlaştırma şeklinde tercih etmektedir. Âlî, “*Şadef-i Şad-Güher*” isimli eserinde azledilip boşta kaldığı zamanlarda bu vesile ile yaptığı ziyaretleri anlatırken şunları söylemektedir:

*“Hıkmət-i Haqq ile bu ‘abd-i haqır
Tolaşub ‘âlemi çü mihr-i münîr
Gâh Rûm illerine düşdi sefer
Gâh Bağdad u Mısr ü Şâm'a güzer
Gâh Şirvân u gâh Gürcistân
Gâh Yunan ü gâh Türkistân
Hâşılı olmuşum bu bî-mikdâr
Bunlaruñ niçesinde Defterdâr”*⁷⁴

Burada Âlî, gezdiği ve görev aldığı yerleri saymaktadır. Bugün ve o gün anlaşılan mânâda “Türkistan” a gitmediğini bildiğimizden Âlî burada farklı bir coğrafyayı kastediyor ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgeye bu ismi veriyor olmalıdır.

Türk kelimesinin yukarıda zikredilenlerden başka kullanım şekli de kelimeye yüklenen “Müslüman” anlamıdır. Tahmin edileceği üzere Âlî, eğer bir gayr-ı Müslim’i konuşturuyorsa ve o gayr-ı Müslim’in ağzından “Türk” kelimesi döküldüyse kastedilen şey “Müslüman”dır. Örneğin; 1444 Varna Muharebesi’nde “*Efrenç*” tayfası “*Müslimîn*” tayfasına hücum ettiğinde “*leşker-i İslâm*” sınımıştır, bunu gören “*kral-ı dâl*” “*Türk’ü tamâm itdük*” diyerek at bırakmıştır⁷⁵. Burada Âlî, Varna Muharebesi’nde öldürülen III. Vladislav’ı konuşturup onun ağzından “*Türk*” kelimesini hemen “*Müslimîn*” ve “*leşker-i İslâm*” tabirlerinden sonra “Müslüman” anlamında kullanmaktadır. Ancak bir başka örnekte, yukarıdaki misalde olduğu gibi bağlam bize yardımcı olmamaktadır. İnegöl Tekfuru ile Karahisar Tekfuru birbirlerine gönderdikleri mektupta yaklaşan Osmanlı tehlikesinden dem vurarak “*Bu yakında yakınımıza yerleşen Etrâk bizimle cenk ü cidalde gündün güne dilîr ü bî-bâk olup tedârikleri görülmezse ve umümen katl ü izâleleri ittifâkla himmet kılınmazsa gîtdükçe âteş-i fesâdları firûzân olmak ve cümlemüzün hânümânı ihrâk bi’n-nâr kılınup mülk-i mevrûsumuz anlara intikâl etmek mukarrerdir.*”⁷⁶ şeklinde yazışmaktaydılar. Burada “*Etrâk*” lafziyle Müslüman mı yoksa Türkmen mi kastedildiği anlaşılmamaktadır, ancak “Türk” değil de “Etrak” lafzını tercih etmesinden yola çıkarak Türkmen anlamını düşünmüş olabileceği söylenebilir.

74 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 12.

75 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 59/b.

76 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 8/a.

Bu bölümde son söz olarak Âlî'nin bilhassa Osmanlı Hanedanı'nın kökeni hakkındaki görüşlerini serdetmek gerekmektedir. Yukarıda Âlî'nin “Türk” kelimesini kimi zaman “Tatar” ve “Oğuz” kelimelerini kapsayacak şekilde kullandığına değinilmişti. Devam eden satırlar Âlî'nin Osmanlı Hanedanı'nın hüviyeti ve kökeni hakkında düşüncelerini ortaya koymaktadır zira Türk kavimlerinden, Tatar aşiretlerinden, Oğuz kabilelerinden bahsettikten sonra “*âl-i Cengiz*”, “*âl-i Timur*” ve nihayet “*âl-i Osmân*”dan bahsedeceğini belirtmektedir. Âlî'nin Türk tarihinden bahsetmesinin asıl sebebi okuyucusunu dördüncü ciltteki Osmanlı Hanedanı Tarihi'ne hazırlamaktır, kendisi bunu açıkça ifade etmekte ve Osmanlıları “*kasas ü ahbâr-ı Etrâk*”ın son halkası olarak görmektedir⁷⁷. Âlî *Künhü'l-Ahbâr*'ın ilk sayfalarında Osmanlıların menşei meselesini tartışmaya açmakta; Aşıkpaşazâde, Neşrî, İdris-i Bitlîsî gibi müelliflerin “*neseb-i Osmânî*” silsilelerini karşılaştırıp farklarını ortaya koyduktan sonra bilhassa Selçuklu Tarihi müelliflerinin Osmanlıların soyunu Hazret-i İbrahim'e dayandırmalarının yanlış olduğunu söylemektedir⁷⁸. Ardından da kendi görüşlerini paylaşan Âlî “*cedd-i büzürg-vâr-ı âl-i Osmânîyân olan Ertuğrul-ı zî-şân-ı Selçukîyân*”⁷⁹ dediği Ertuğrul Gazi'yi Selçuklular ile bir soya bağlayıp buradaki künyede kullanılan tabirlerin yanında Osmanlılar ile Selçukluların aynı soydan geldiğine inandığını şu sözleri ile açıkça belirtmektedir:

“*aşâir-i Osmânîyye ki Mâverâü'n-Nehir câniblerinden gelmiş bir gürûh-ı pür-şükûh idi, tâife-yi Selçukîyye ile güya ki bir dâd-mânda hâsıl olmuş iki aşîret-i enbûh idi*”⁸⁰

Buradan da görüldüğü üzere Âlî, Osmanlı ve Selçuklu hanedanlarını âdeta aynı ocakta yoğrulmuş iki aşiret olarak görüp bir soya bağlamakta ve zaten Ertuğrul Gazi için “*Ertuğrul-ı Zîşân-ı Selçukîyân*”⁸¹ ifadesini kullanarak bu Osmanlı-Selçuklu bağına bir kez daha vurgulamaktadır. Kısacası Âlî; Osmanlı Hanedanı'nın kökenini elbette bilmekte, bunu inkâra gitmemektedir. Hatta bilmekten öte “*Künhü'l-Ahbâr*”ın hemen başında Osmanlıların kökenini tartıştığı pasajlarda Osmanlıları Süleyman Şah üzerinden Oğuz Han'a ve Oğuz Han'dan Kayı Han'a bağlamak için özel bir çaba sarfetmekte⁸² ve bu konudaki tartışmaları, Aşıkpaşazâde, Neşrî ve İdris-i Bitlîsî'ye referans vererek yürütmektedir.⁸³ Âlî bu tartışmalarda evvelâ İdris-i

77 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rükn-i Evvel)*, R, 1119, 9/b.

78 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 6/a.

79 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 5/b.

80 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 3/a.

81 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 5/b.

82 Bu noktada hanedanın (ve onun adına onun tarihini yazanların) Kayı geleneğine sahip çıkarak kendini Türk/Oğuz geleneğine bağlamasını ve bunu yıkıldığı döneme kadar sürdürmesini “belirli bir sahiplenme bilincinin yansıması” olarak gören Feridun Emecen'in çalışmasını zikretmekte fayda vardır; Feridun M. Emecen, “Kayılar ve Osmanlılar: Sahte bir Kimlik İnşası mı?”, içinde *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri (5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015), 237-44.

83 Âlî'nin zikretmediği ancak görmüş olması kuvvetle muhtemelen olan Reşidüddin Fazlullah'ın “Câmi'ü't-Tevârih” isimli eseri bütün bu tartışmaların ana kaynağı durumundadır. Dünyayı fetheden ve bin yıl yaşayan Oğuz Han'ın siyasi ve idarî meşruiyetinin oğlu Gün Han üzerinden torunu Kayı Han'a geçmesinin formülasyonunu ilk yapanlardan biri Reşidüddin Fazlullah'tır. Bu konuda bkz. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı- Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 2013).

Bitlisi'nin görüşlerini paylaşmış onun Osmanlıların soyunu Iys bin İshak üzerinden Nuh Necî'ye bağladığını söylüyor. Aşıkpaşazâde'nin ve Neşri'nin Yafes üzerinden Hz. Nuh'a giden bir soy kütüğü oluşturmalarını ve Aşıkpaşazâde'nin Kayı Han'ı Osmanlıların soy kütüğüne dahil edip Neşri'nin etmemesini de okuyucusuyla paylaştıktan sonra bazı tartışmalar ve mülahazalarda bulunarak en sonunda "Allah bilir" diyerek kesin fikrini belirtmemektedir. Ancak daha sonraki anlatısını İdris-i Bitlisi'ye göre kurarak ve Kayı Han'ı silsileye dahil ederek tarafını zimnen de olsa belli etmektedir⁸⁴. Âlî'nin Osmanoğulları'nın soyunu Oğuz Han'a ve Kayı Han'a bağlama gayretinin iki tane sebebi olmalıdır: Bunlardan birincisi tahmin edebileceğimiz üzere Osmanlıların Türk dünyasındaki ve bilhassa Anadolu'daki Türk beylikleri ile olan mücadelesinde Türk/Türkmen toplulukları üzerindeki nüfuzunu ve meşruiyetini kuvvetlendirme çabasıdır. Osmanlıların atası olan Kayı Han'ın Cengiz fitnesinden kaçmak için Merv sınırındaki Mehan şehrinden kalkıp Anadolu'ya gelişini uzun uzadıya anlatmakta ve Osmanoğulları'nın en azından bilinen ve takip edilebilen hikayesini de buradan başlatmaktadır. Bununla birlikte Âlî'nin Osmanoğulları'nın silsilesini, Âlî'nin deyişi ile "*harîta-yı neseb-i Osmânî ve silsile-yi haseb-i Orhanî*"⁸⁵yi Kayı Han'a vardırmasının ikinci sebebi ise olabilir: Âlî'ye göre Kayı Han, Oğuz taifesinin lisanınca Iys bin İshak idi; Iys bin İshak isminden de anlaşılacağı üzere İshak Peygamberin iki oğlundan biriydi. İshak Peygamberin diğer oğlu olan Hazret-i Yakub'un soyundan nebiler ve resuller gelmiştir. Hazret-i Iys'ın soyundan ise hükümdarlar gelmektedir ve bu "*ilâ-sâati'l-kıyâm*" böyle devam edecektir. Hâliyle Âlî'nin de muhtemelen Oğuzların arasındaki bu inanca binaen Osmanlıları Iys bin İshak'ın soyuna bağlama gayreti gayet anlaşılır olmaktadır. Âlî, Osmanlı Hanedanı'nı peygamber soyuna bağlamakla ona hem İslamî bir meşruiyet sağlamaya hem de Oğuzlar nezdinde Kayı Han olarak kabul edilen Iys bin İshak'ı öne çıkararak ayrıca Türkler üzerinde de hanedanın meşruiyetini güçlendirmeye çalışmaktadır.⁸⁶ Bu keyfiyet Âlî'nin, kendi ifadesi ile Oğuzlar taifesinin lisanında mevcut ve makbul olan bir düşünceyi ve inancı Osmanlı Hanedanı ile bağdaştırma gayretidir.⁸⁷ Ayrıca Osmanoğulları'nın nesep silsilesini "*ilâ-sâati'l-kıyâm*" hükümdarlar gelecek bir soyun devamı olarak da formüle etmesi dikkat çekici olmasının yanında elbette beklenen ve olağan bir durumdur.

84 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi')*, TY, 5959, 5/b-6/a.

85 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi')*, TY, 5959, 5/b.

86 Osmanlıların kökeni ve hanedanın soy silsilesi hakkındaki ilk kaynakların karşılaştırılması ve değerlendirilmesi için Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), 4-11; XVI. yüzyılda soy kütüklerinin politik olarak kullanılmasına dair bkz. Barbara Flemming, "Political Genealogies in the Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, sy 7-8 (1988): 129-37 Bu makalede ayrıca Yafes, Hz. Ali, Cengiz Han, İskender ve Iys bin İshak'a bağlanan soy kütüklerinin hangi siyasi ve toplumsal tercihlerden kaynaklandığı ve ne şekilde formüle edildiklerine değinilmektedir. Ancak Flemming'in, Âlî'nin hanedan soyunu Iys bin İshak'e, Türklerin soyunu Yafes'e dayandırıp Rûmî'leri bu ikisinin karışımı olarak gördüğü iddiasına ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Âlî doğrudan hanedana ve Türklerle farklı silsileler çıkartma gibi bir amaç gütmeyeği gibi Rûmî kavramına da daha farklı ve daha muhtelit bir anlam vermektedir.

87 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi')*, TY, 5959, 5/b-6/a; Âlî'nin Türklerin kökeni ile ilgili Türkleri kötüleyen bir efsaneyi kitabına almasına dair bkz. Muhammed Fatih Duman, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Zübdetü't-Tevârîh Adlı Eserinin 1-111. Varakları Arası Edisyon Kritiği" (Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 102.

Bu faslı kapatmadan önce özetlemek gerekirse Âli'nin "Türk" kelimesini bir kavim karşılığı olarak kullandığı, bu kavmi kadim ve soylu kavimlerden saydığı, Osmanlıların atalarından ve Türkistan'daki hanlardan bahsederken hem Türk hem de Türkmen lafızlarını kullandığı söylenebilir. Türkmen lafzıyla çoğunlukla göçebe/konar-göçer Türkleri, onların hayat tarzını ve devlet anlayışlarını kastettiğini ancak bu lafza her zaman hakaret-varî bir anlam yüklediğini yeri geldiğinde -yani Osmanlılarla müttefik olduklarında- övdüğünü söylemek mümkündür. Lakin şunu da unutmamak gerekir; Âli her ne kadar bilhassa Osmanlı Hanedanı'nın Türk/Türkmen kökenini biliyor, buna saygı duyuyor ve hatta kadim Türk devlet anlayışını ve hakimiyet iddiasını yeri geldiğinde bir meşruiyet kaynağı olarak görüp hatırlatıyor olsa da kendisini bir Türkmen olarak görmüyordu; dahası kendi devrinde artık oturmuş, Anadolu ve Rumeli merkezli olmak üzere "*Rûmî*" olarak adlandırılan yeni bir hüviyet etrafında siyasî ve kültürel olarak teşekkül etmiş kimliği de hâliyle Türkmen olarak görmüyor, yaşadığı devir ve öncesinde Osmanlılar ile kesif nüfuz ve iktidar mücadelesine giren Türkmenlerden pek de hazzetmediğini sık sık vurguluyordu.⁸⁸ Bu durum -yani şehirli ve "üst" kimlik mensubu olarak addedilen bir kesimin göçebe ve "alt" kimlik mensubu olarak addedilen bir kesimi hor ve hakir görmesi, anadili ve kökenleri aynı olsa da kendinden başka ve ayrı görmesi durumu- Osmanlılara ve Âli'nin yaşadığı devire has değildi. Memluk coğrafyasında da benzer bir gerginliğin izlerini sürmek mümkündür. Bu izlere bir kanıt olması babında müellifi meçhul "*el-Kavâninü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*" isimli eserde yapılan bir "uyarı"yı hatırlatmakta fayda vardır. Müellif, "Türkmençe"nin, "Türkçe" olarak adlandırdığı Kıpçakça ile karıştırılmaması ve Türkmençe konuşup yazma yanlışlığına düşülmemesi gerektiği hususunda uyarılarda bulunmakta, Türklerin Türkmençe'yi müstehcen bulduklarını söyleyip Türkmençe konuşanları hakir gördüklerini de eklemektedir.⁸⁹ Bu uyarı merkez ile göçebe arasındaki çatışmayı da gösteren bir uyarıdır. Merkezde ve şehirlerde devletin desteklediği, İslam ilim geleneğinin ortak dil ve edebiyat havuzundan daha yoğun olarak etkilenen ve ayrıca arkasına maddî imkanları daha çok olan kurumları alarak gelişen bir kültürle göçebelerin kendi hayat tarzları ve bu hayat tarzı etrafında ulaşılan imkanlar etrafında şekillenen kültürün derin çatışmasının Osmanlı dışındaki coğrafyalarda da ve Osmanlı dışındaki Türk devlet ve topluluklarında da yaşandığının güzel bir örneğidir.

Makalenin son faslında "*Rûmî*" kelimesi irdelenerek Türk ve Türkmen mefhumlarıyla yakından ilişkili olan bu mefhumun Âli'nin dilinde ve anlayışında neye tekabül ettiğinin peşinden gidilecektir.⁹⁰

88 Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, 263.

89 *El-Kavâninü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, haz. M. Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık ve Recep Toparlı (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999), 7.

90 Adı geçen Türk ve Türkmen kelimelerinin İran/Safevî sahasında nasıl kullanıldıklarına dair sahanın ana kaynaklarına dayanan bir çalışma için bkz. Tufan Gündüz, "Münşi İskender Bey'e Göre XVII. Yüzyılda İran Sahasında Türkler, Türkmenler ve Kızılbaşlar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 22 (Bahar 2015): 121-32.

Türk ve Rûmî

Gelibolulu Mustafa Âli'de "Türk" mefhumunun ne olduğunu, nasıl kullanıldığını, ne anlamlara geldiğini daha iyi anlayabilmek için Âli'nin "Türk" kelimesi ile yakın bir ilişki içerisinde kullandığı diğer bir mefhum olan "Rûmî" kelimesine de bakmak gerekmektedir. Kelimenin Âli tarafından kullanımında bazı hususiyetler vardır, bu hususiyetler yukarıda ele alınan diğer kavramlarla da ortaklık gösterir. Evvela zaman ve mekân bağlamı çok önemlidir. Âli bu mefhumu kendi devri ve coğrafyası için farklı bir anlamda, başka devir ve coğrafyalar için farklı anlamlarda kullanmıştır. Bir diğer dikkate değer durum ise Rûm/Rûmî kavramının girdiği tamlamalarla aldığı farklı anlamlardır. Bunların bazılarını Âli bizzat kendi açıklamış, bazılarını da açıklamadan bazen tutarlı bir ıstılah şeklinde bazen de başka kelimelerce ikame edilebilecek şekilde kullanmıştır.

Mefhum hakkında bizzat açıklamalar yaptığı, onu hangi anlam ve bağlamda kullanacağını tasrih edip açıklığa kavuşturmaya çalıştığı pasajlarından bir tanesi Rûmî kavminin nasıl bir kavim olduğuna değindiği şu satırlarıdır:

"Eyyâm-ı devlet-fercâm-ı âl-i Osmân'daki akvâm-ı mücennese ve ervâm-ı mütenevvi 'a cild-i sâlisde beyân olunan kabâ'il-i Etrâk ve Tatar'dan ya'nî hâriç değil bir millet-i güzîde ve ümmet-i latife-i pesendîdedir ki zuhûr-ı devletleri cihetinden mümtâz oldukları gibi diyânet ve nezâfet-i akîdet haysiyetünden dahî bâhirü'l-ımtiyâz idüğü zâhirdir. Bundan mâ'adâ ekser-i sükkân-ı vilâyet-i Rûm meclis-i muhtelitü'l-mefhûmm olup ayânında az kimesne bulunur ki nesebi bir Müslim-i cedîde müntehâ olmaya ya'nî ki bâğ ü râğ-ı İslâm ü diyânetde neşv ü nemâ bulan nahl-ı vücûdları serv-i bâlâ gibi engüşt-nümâ ve rastî ve sadâkatle reşk-i dirâht-i Tübâ iken yâ mâder yâhûd peder cihetinden cinsleri bir müşrik-i pelîde nihâyet bulmaya. Faraza iki cins dirâht-i meyve-nisâr birbirlerine vaslla arz-ı berg ü bâr eyledikde semeresi nice ki dürr-i şeh-vâr gibi büzürg ü âb-dâr ise vasîü'l-aslûn dahî evlâd-ı pesendîde-nihâdî beyne'l-enâm ya suretâ hüsn-i halkla bedîdâr olur ve yâhûd ma'rifet ve hüner-verlikle imtiyâz-ı şân bulur."⁹¹

Bu muarraf satırlara göre Gelibolulu Mustafa Âli muarraf "Rûmî" mefhumunu Türk ve Tatar kavimlerinden ayrı bir kavim olarak görmüyor, bilakis onlardan "hâriç" olmadığını bilhassa vurguluyor. Bu kavim -tıpkı Türk ve Tatarlar gibi- temiz ve güzide bir millettir, (*burada "millet" kavramını bizzat Âli kullanıyor*) İslam'a hizmetleri ziyadedir, dindardırlar ve doğru akideye sahiptirler. Ancak onların nesebi, evvelden bu kadar "temiz" ve "pak" değildi zira birkaç nesil önceye gidildiğinde dahî Rum vilayeti sakinleri arasında atası/ceddi Müslüman kimse bulmak çok zordu, illaki ya anne yahut da baba tarafından "murdâr bir kâfire" soyları dayanırdı. Rûmîler meyve veren iki cins ağaç gibidirler, bu cinslerden biri İslam cinsi olduğundan onlar da zamanla temizlenmişlerdir. Rûmî millettine İslam aşısını veren Türk/Tatar kavimleridir.

Âli, bu düşüncesini Türkler ile onun bir "üslubu" olan Rûmîleri, kendi deyişiyle "kavm-i Rûm"u aynı ataya, İys bin İshak'a bağlayarak delillendiriyor:

91 Gelibolulu Mustafa Âli, Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Evvel), Konya, Mevlana Müzesi, İhtisas Kütüphanesi, 3087, 6/b; Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, 3. bs (İstanbul: Metis Yayınları, 2019), 97-98.

“*hafî olmaya ki asılda kavm-i Rûm İys bin İshâk evlâdından idüğü mâlûm bir kavm-i pâk-itikâd-ı salâbet-rüsûmdur ki müvahhidleri bisyâr ve mutekidleri bi-şumâr...*”⁹²

Bu satırlarda Âlî, bir önceki bölümde meselenin tartışıldığı pasajda da zikredildiği üzere *Rûmî* kavmini Oğuz Türkleri ile aynı soya bağlıyor ve ayrıca onların tevhid ehli, temiz itikatlı kimseler olduklarını söylüyor. Yani aslında *Rûmî* kavmi, kökeni Müslüman Türk kavmine dayanan ancak Rum vilayetinde sakin olmaları hasebiyle böyle adlandırılan, bununla beraber içlerine birçok başka kavmin karışmasıyla farklı bir hayat tarzı ve üslup kazanan bir kavimdir. Acem'den, Arap'tan, Acem'deki Türkler'den, Türkistan'daki Türkler'den, Türkmenler'den ve hatta Âlî'nin Türkler ile aynı kavimden olduklarını belirttiği Tatarlardan ayırmak için kullanılan bir tabirdir, bir nevî “*Rûmî Türkleri*”dir. Zâten Âlî “*Nâdirü'l-Mehârib*” isimli eserinde “*Rûmî Türkleri*” demeye gelir “*Türkân-ı Rûmî*” tabirini bizzat kullanmaktadır.⁹³ O ayrıca, *Rûmî*leri -tıpkı Türk kavmi gibi- İys bin İshak'a bağlamaya gayret ediyor. Ona göre her ikisi de Oğuzlardan kopma birer kavimdir. Burada ve önceki örneklerde Âlî, iddia edildiği üzere bir “İslam İmparatorluğu” hâline gelen Osmanlı'nın kuruluşunda “*Batı Asya heterodoks halk gruplarından aldıklarını da katarak oluşturduğu kırsal kültür-inanç hamuruna Selçuklu çağından kalma İranî-Rûmî nitelikli kentsel-kültür inançlı mayası çalınmakla*”⁹⁴ oluşturulan terkinin Türk unsurlarını büyük ölçüde dışlamadığını, bilakis bu *Rûmî* tasavvurunun onunla aynı kaynaktan kopma olduğunu vurgulamaktadır.

Âlî buradaki *Rûmî* kavramsallaştırmasını daha da ilerilere taşıyor, *Rûmî*leri köken itibariyle Türkistan'dan gelen Türk/Tatar kavimlerinden kabul etse de bu kökene tam on bir yeni kavim daha ekliyor. Âlî serüveni kabaca şöyle anlatıyor: Hz. Ömer devrinden beri Müslümanlar Anadolu'ya ve Diyar-ı Rûm'a akınlar yapmakta, cihat ve gazadan bir an olsun geri durmamaktadırlar. Malatya'nın zaptından beri süregelen bu devamlı cihat ve gaza serüvenini H. 406 (M. 1015) yıllarında mülk-i Rûm'a ayak basan Selçuklular, burada onlardan önce olan ve yaklaşık kırk elli yıldır cihada devam eden Danişmendlilerle tek vücut ve tek yürek olarak sürdürdüler. Sultan Gıyaseddin'den sonra Selçuklu idaresinin son bulmasıyla sahneye Osmanlı Hanedanı çıkar.⁹⁵ Burada faaliyetlerini sürdüren Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı Türkleri sürekli sınırlarını genişlettiler, “*Rûm illerini açtular*”, esirler alıp evlilikler yaptılar ve iç içe geçtiler. “*Evlâd-ı kefer*” ile “*ehl-i İslâm*”dan birbirine karışan bu milletler toplama on iki tanedir:

92 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 3/a.

93 Kara, “*Nâdirü'l-Mehârib*”, 184.

94 Nejat Kaymaz, *Kuruluşta “Lâle Devri”ne Osmanlı İmparatorluğu: Çıplak Gözün Gördükleri* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002), 205; Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rum / Rumi Aidiyet ve İmgeleri*, 3. bs (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 16.

95 Âlî burada diğer Türk beyliklerinden hiç bahsetmeden cihat ve gaza bayrağını doğrudan Osmanlılara teslim eder, eserin diğer birçok faslında olduğu gibi Osmanlı dışı ve Osmanlıya rakip yapıları önemsemez ve daha doğrusal bir tarih çizgisini savunur, Selçuklular vazifelerini tamamlamış ve sıra Osmanlılara gelmiştir.

*“Fe-emmâ evlâd-ı kefereden zümre-i Ehl-i İslâm ile mahlût ve ricâl ü nisâ cihetinden birbirlerine akd-i nikâhla merbûf olanlar on iki millete ale'l-esâmî mazbut oldu yani ki Arnavud ve Çerkes ve Abaza ve Hurvad ve Efrenc ve Macar ve Gürcü ve Rus ve Erdel ve Boğdan ve cins-i Alaman-ı bed-gümân esirleri geldi.”*⁹⁶

Görüldüğü üzere Âlî, on iki milletten bahseder ancak bunları sayarken on bir tane millet ismi zikreder. Çünkü yukarıda da açıklandığı üzere bu on bir millet, aslı Selçuklu ve Osmanlıların da anavatanı olan Türkistan'dan gelen Türklerdir, bu Türkler bir zamanlar Mülk-i Rûm'un sakinlerinin çoğunu oluşturmaktaydılar.⁹⁷ Mez-kûr Türk topluluğu; esir alma, evlenme, beraber yaşama suretiyle diğer milletlerle karışmış ve bir *Rûmî* milletini oluşturmuşlardır. Bu *Rûmî* milleti, Âlî'nin deyişiyle Türk ve Tatar'dan hariç değildir ancak zamanla farklı bir üslup ve hayat tarzı edinmiştir. Türkler ve onlara dahil olan bu on bir kavimden güzel kızlar, cevval ve kabiliyetli erkekler dünyaya gelmiş; onların da oğullarından nice ulema ve fazıl kimseler çıkmış, bir kısmı Acem'e gidip orada eğitim aldıktan sonra Rûm'a geri gelmiş ve yüzyıl sonra Rum beldelerinin sakinlerinden de beledî (*yani şehirli olan, köylü/göçer olmayan*) meyveler, Müslüman elmalar zuhura gelmiştir. Âlî bu inancını şu sözlerle açıklıyor:

*“...döle döşe kâbil mâdiyânlarâ aşan ayğurlardan perî-veş dûşize-gân ve oğul balı gibi zî-şân dilberân-ı semen-berân zenân ve dilîrân-ı dil-perîzân-ı beste-dehân hâsıl olup hâlâ ki ulemâ-yı rû-şinâsân ve füzelâ-yı ehl-i irfân bu zümreden nâdir sudûr eyleyüp kırk elli yıla dek mülk-i Rûm'daki müstedân-ı dirâset-nişân tahşîl-i ulûm etmeğe diyâr-ı Acem'e giderdi. Bade-husûli'l-merâm kimi anda kalur ve nicesi yine Rûm'a avdet iderdi. Vaktâ ki yüz yıl mikdârı zamân mürûr etdi, sükkân-ı bilâd-ı Rûm'dan dahi beledî müveler ve aşılama ağaçlardan Müslimî elmalar ve güzide nev-bâveler zuhur eyledi.”*⁹⁸

Bu satırlardan çıkarılacak sonuçlardan bir tanesi şudur: Gelibolulu Âlî “*Rûmî*” kelimesini Türk kavramının bir antitezi olarak görmemiştir, bilakis onun Türk ve Tatardan hariç olmadığını kendisi vurgulamıştır.⁹⁹

O, *Rûmî*'yi yeni ve üst bir kültür/hayat tarzı olarak takdim etmiş ve bunu eğitimsiz, kültürsüz, denî ve zapturapt altına alınması gereken Türkmen geleneğinden kendi tabi olduğu gelenek ve hayat tarzını farklılaştırmak için kullanmıştır.¹⁰⁰ Bununla beraber Âlî, Türklerin gelişinden önce bir zamanlar burada yaşayan Rumların da bu “karışım” a katkılarını inkâr etmemektedir; “*çünkü bu dîvâzdeh ecnâs hilkatleri ile mâlûm oldu ve nesl-i Etrâk ve Ervâma karışan gürûh-ı*

96 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 3/a.

97 “*sükkân-ı mülk-i Rûm ekseriyâ yâ guzât-ı Etrâk ve Tatar idüğü mâlûm*”, Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, F, 4225, 37/b.

98 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 3/a.

99 Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, 21.

100 Aşağıda örneği verileceği üzere Âlî'nin Türkmen'den bir kastı da “bedevî”dir. Âlî'nin sık sık Türkmen hayat tarzını hor görmesinin sebebi kendi “hadari”liğini yüceltmek ve yaymaktır. Bundan dolayıdır ki Âlî sadece Türk/Türkmen göçebelere değil “*Urbân*” dan olan Arap bedevilerini de sık sık tahkir etmektedir.

nâ-sipâs hasletleri muktezâsınca mağmûm oldı."¹⁰¹ demektedir. Yukarıda Âli'nin, bir zamanlar mülk-i Rûm'un sakinlerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu söylediği ifade edilmiştir, bu sefer de Âli daha eski zamanlara atıf yaparak kadim Doğu Roma nüfusunun oluşan yeni Rûmî sıfat ve hüviyetindeki etkisini teslim etmektedir. Yine bu satırlarda Âli, Rumî kavramının kültürel ve dilsel boyutları bir yana biyolojik yönünü de irdelemekte, bu yeni milletin sadece dil ve kültür açısından farklılaşmadığını ayrıca biyolojik olarak da farklılaştığını vurgulamaktadır.

Âli'nin yukarıda paylaşılan "*Eyyâm-ı devlet-fercâm-ı âl-i Osmân'daki akvâm-ı mücennese ve ervâm-ı mütenevvia cild-i sâlisde beyan olunan kabâil-i Etrâk ve Tatar'dan ya'nî hâriç değil bir millet-i güzîde ve ümmet-i latîfe-yi pesendîdedir.*" ifadelerini Cornell Fleischer günümüz Türkçesine aktarırken "çeşitli Anadolu halkları" tabirini tercih etmiştir¹⁰². Ancak Âli'nin burada kastettiği "çeşitli Anadolu halklarından" ziyade Osmanlı'nın iki merkezî bölgesi olan Anadolu ve Rumeli'dir. Âli en başından beri bu iki bölgedeki kültürü ve buradaki topluluğu Rûmî olarak adlandırmaktadır, bunun yanında "*Kühü'l-Ahbâr*"ın dördüncü rûknünün başında da yeni Rûmî milletin oluşmasını anlattığı pasajlarda bizzat bu yeni milletin "Anadolu" ve "Rumeli" denilen iki bölgenin halkı olduğunu söyleyip zikredilen on iki milletin burada yeni bir millet oluşturarak yaşadığını belirtmektedir¹⁰³. Yani Âli'nin burada kastettiği "Anadolu"dan ziyade "Anadolu ve Rumeli" olmalıdır, "*Rûmî*" bu ikisinin biraradalığını ifade eden bir tabirdir.¹⁰⁴ Bununla birlikte Âli eserlerinde Rûmî mefhumunu zaman ve mekâna bağlı olarak farklı anlamlarıyla kullanmıştır, "*Rûm/Rûmî*" ile kastettiği genelde şu üç maddedir¹⁰⁵:

1. Anadolu'da Roma topraklarında yaşayanlar,
2. Rumeli'den Anadolu'ya geniş bir coğrafyada yaşayanlar; burada kasıt Osmanlı'nın oluşturduğu iki merkezde yaşayan Osmanlı tebaasıdır,
3. Küberadan elit Osmanlılar.

101 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi')*, H, 914, 5/a; Buradaki "*Ervâm*" ifadesi muhtelif yazmalarda değişik şekillerde imla edilmiştir. TY, 5959, v.4/b'de "*Ervât*" şeklinde, F, 4465, 5/b ve Nuruosmaniye 340, 5/b nüshalarında "*Erdât*" şeklinde verilmiştir. Ali Çavuşoğlu ise çalışmasında "*Ervâs*" okunuşunu tercih etmiştir. Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, haz. Ali Çavuşoğlu, (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019), s. 8. Ancak bunlar arasından en doğru okunuş "*Ervâm*" olsa gerekir. "*Ervâm*" imla eden diğer nüshalar için bkz. H, 765, 5/a ve N, 3406, 5/b.

102 Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, 263.

103 Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi')*, TY, 5959, v. 3/a-3/b.

104 Ayrıca "Rûmî" den her zaman Anadolu, "diyâr/vilâyet-i Rûmî"dan ise her zaman Anadolu anlamamamız gerektiğine dair bkz Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma*, 49-50; Anadolu kavramının dar bir sahaya sıkışması ve zamanla anlamının genişlemesine dair bkz. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, 64.

105 Âli'nin "Rûmî" tabiriyle alakalı en sıradışı, en "ele avuca sığmaz" kullanımı Büyük İskender olarak da adlandırılan Makedonya Kralı III. Aleksandros (M.Ö. 356- M.Ö. 323) için tercih ettiği "İskender-i Rûmî" tabiridir. Ne Doğu Roma'ya ne Anadolu'ya ne de Osmanlılığı işaret etmeyen bu tabir, tarih araştırmalarındaki -ister Türk/Türkmen/Rûmî gibi bir aidiyet ve hüviyet belirten mefhumlar olsun ister sair kavramlar olsun- çok yönlülüğe, çok anlamlılığa hem bugünkü hem de bütün bir tarihi süreçte kendi içindeki farklılaşmalara işaret etmesi açısından faydalı bir örnektir. Ayrıca; Âli'nin ziyadesiyle değer verdiği, devrinin hükümdarlarına bir örnek olarak sunduğu bu kadim devlet adamını "Hızır"ın rehberliğine mazhar olacak kadar yüceltmesi sadece kavramlara değil şahıslara bakışımızda da edinmemiz gereken esneklik ve sorgulayıcılık hakkında fikir vermektedir. Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 328-29.

Âlî'nin “*memleket-i Rûm*”¹⁰⁶ tabirinden ve müstaklarından anladıkları da hemen hemen yukarıdakilerle uyuşmaktadır ve bu tabir şu anlamlara gelmektedir:

1. Roma toprakları
2. Doğu Roma toprakları
3. Anadolu ve Rumeli'yi içeren “merkez” Osmanlı toprakları
4. Bütün bir Osmanlı ülkesi/ülkeleri

Adı geçen “*memleket-i Rûm*” tabiri için Âlî zaman zaman Doğu Roma topraklarını kastedecek şekilde “*Yunan iklimi*” de der¹⁰⁷ ancak bu “Yunan iklimi” bazen Karaman Eyaleti anlamında da karşımıza çıkar. Örneğin, Fatih'in Karaman Beyliği'ni tamamen ilhak etmesi anlatılırken “*mülk-i Yunan'ı tamâmen feth idti*” tabirini kullanır ve Karaman coğrafyasını kasteder.¹⁰⁸ Başka bir yerde ise “*ya'nî ki Yunan ve mülk-i Ermen ve Rûm i'tibâr etdikleri ekâlim ü merzûbûmdur, Anadolu ülâk olundu*”¹⁰⁹ diyerek Yunan, Ermenî ve Rûm bölgelerini -bu bölgelerden ve sınırlardan ne kastettiği her zaman sarih olmasa da- Anadolu'yu oluşturan alt-kümeler olarak zikretmektedir. Yani “Doğu Roma toprakları” anlamında kullandığı “Yunan/Rum memleketleri” tabirlerini ve daha da özelleştirerek “Karaman bölgesi” anlamında kullandığı “Yunan” kelimesini bu sefer biraz daha özelleştirip daha farklı sınırlar içine sokarak Anadolu'yu oluşturan bölgelerden addetmiştir. Bu hususiyet, Âlî'nin mefhumları ve coğrafi tabirleri zaman ve mekân bağlamına göre farklı anlamlarda kullandığına dair güzel bir örnektir.

Âlî, “*vilâyet-i Rûm*” ve “*mülk-i Rûm*” tabirlerine de farklı farklı anlamlar yüklemektedir. Örneğin; Amasya, Tokat, Sivas merkezli “Rûmiyye-yi Suğra” olarak da adlandırılan idarî bölge için bu iki kavramı kullanmaktadır. Örneğin; II. Murad devri ulemasından Şeyh Ahmed bin Kâtib hakkında bilgiler paylaştığı kısımda onun doğum yerinin Ankara yahut vilâyet-i Rûm kasabalarından biri olmasının muhtemel olduğunu söylemiştir. Daha ileride, Yavuz Sultan Selim devrinde Ferhat Paşa'nın katlinin anlatıldığı bölümde bu sefer daha açık bir şekilde “*vilâyet-i Rûm fukarâsını husûsen Amasya halkının aġniyâsını*”¹¹⁰ ve “*vilâyet-i Rûm'a tâbi Çorum nâm kasaba*”¹¹¹ ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca kendisinin “*Mirķâtü'l-Cihâd*” isimli eserini yazdığı sırada “*defterdâr-ı hazine-yi Rûm*”¹¹² olduğunu belirterek bu bölgeyi yine “Rûm”

106 “Bilâd-ı Rûm”un sınırlarını Orta Çağ Arap müellif ve coğrafyacıların eserlerinden istifade ederek çizmeye çalışan bir çalışma için bkz. Koray Durak, “Who are The Romans? The Definition of Bilâd al-Rûm (Land of the Romans) in Medieval Islamic Geographies”, *Journal of Intercultural Studies* 31, sy 3 (Haziran 2010): 285-98.

107 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 6/a.

108 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 101/b; Ayrıca “Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr” isimli eserindeki şu beyti: “Râbia hâkim-i mülk-i Yunân Mîr-i mîrân-ı diyâr-ı Karamân” Gelibolulu Mustafa Âlî, *Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr*, haz. Ali Öztekin (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 104.

109 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 3/a.

110 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 227/a.

111 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 399.

112 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mirķâtü'l-Cihâd [Cihadın Basamakları]: Dil İncelemesi-Metin-Dizin*, ed. Ali Akar (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016), 57.

lafzıyla nitelemiştir.¹¹³ Nadiren de olsa “*vilâyet-i Rûm*” tabirini Rumeli’ni kastedecek şekilde de kullanmaktadır¹¹⁴, “*vilâyet-i Rûm*”dan bazen de bütün bir Osmanlı mülkünü kastetmektedir.¹¹⁵

Bundan sonra -açıklanagelen çokanlamlılığın arasından- merkezi, merkezdeki Osmanlı idaresini ve topraklarını, küberaya taalluk eden kullanımı kastederek Âli’nin *Rûm* ve *Rûmî*’den neler anladığına bakabiliriz. Bu bölümün hemen başında zikredildiği üzere *Rûmî*’lik köklerini Türk/Tatar kavminden alan ancak Osmanlı’nın fetihleri, kendine has idare anlayışı, hayat görüşü ve kültürüyle zamanla tebarüz eden Osmanlı’ya has bir mefhumdur. Âli birçok yerde bu Osmanlı’ya has olma ve merkezde olma hususlarını vurgulamaktadır. Bu vurgudaki en çarpıcı örneklerden bir tanesi Ankara Savaşı’ndan sonra oluşan Fetret ortamında taht mücadelesi veren Yıldırım Bayezid’in şehzadeleri hakkında kullandığı tabirlerdir. Âli, I. Mehmed’i en ufak şehzade olmasına rağmen hem cesareti hem de Ankara Savaşı’ndaki yiğitliğinden dolayı tahta en layık aday olarak görmekte, Fetret devrinde dahi ondan “Sultan” olarak bahsetmekte, diğer şehzadeler içinse çoğunlukla “Çelebi” lafzını tercih edip sadece Şehzade Süleyman’a, eserinin başında açıkladığı üzere onu da Osmanlı sultanlarından addeden anlayıştan dolayı “Süleyman Şah” demektedir. Ancak Âli’ye göre “Sultan” Mehmed’dir; merkezde olan odur, hâliyle “Rûm” diyarına ve *Rûm/Rûmî* sıfatına layık olan da odur¹¹⁶. Şu bilinen bir husustur ki Şehzade Mehmed, Şehzade Süleyman, Şehzade İsa ve Şehzade Musa Anadolu ve Rumeli’deki faaliyetlerinde hemen hemen aynı kesimlerin desteğini aramış, benzer toplumsal tabakalardan asker devşirip aynı ileri gelenlerden yardım talep etmişlerdir. Bilhassa aynı asker havuzuna bel bağlamak zorunda olmalarına rağmen Âli sadece Sultan Mehmed dediği Şehzade Mehmed’in askerleri için “*Rûm serverleri*”¹¹⁷ tabirini kullanmaktadır. Şehzade Mehmed henüz devletin birliğini sağlayamamış olsa da bir diğer kardeşi Şehzade Süleyman da bir diğer payitaht olan Edirne’ye hâkim olup devletin asıl yöneticisi yani merkezin sahibi olmak iddiasında olsa da Âli’ye göre bu iddiası geçerli olan Sultan Mehmed’dir ve “*Rûm serveri*” olarak adlandırılmayı hak eden de sadece onun askerleridir.

Benzer bir merkezde olma/olmama durumunu Yemen meselesinde de görüyoruz. Âli, Yemen’deki Osmanlı askerleri için sık sık “*Rûmî*” tabirini kullanıyor, bu uzak eyalet ile merkezi ayırmak için çaba gösteriyordu.¹¹⁸ Yine, Hindistan’daki Osmanlı-Türk varlığı için de *Rûmî* tabirini kullanıyor, eserinin başında Osmanlılarla beraber zikrettiği dört büyük devletten biri

113 Ali Akar, Gelibolulu Mustafa Âli’nin “Mirkâtü’l-Cihād” isimli eseri üzerine yaptığı çok kıymetli neşir ve dil çalışmasının dizin kısmında “Rûmî” kelimesine karşılık “Anadolulu”, “vilâyet-i Rûm” içinse “Anadolu” karşılıklarını vermektedir. Metnin genelinde Âli, yer yer bu anlamı kastederek kullanmış olsa da bilhassa Âli’nin kendi defterdarlık vazifesini anlattığı zaman kastettiği şey “Anadolu” değil muvazzaf olduğu Rum Eyaleti’dir Gelibolulu Mustafa Âli, *Mirkâtü’l-Cihâdi*, haz. Ali Akar, dizin kısmı.

114 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 39/b; “*vilâyet-i Rûm*’da *Simavna Kalası*’nda toğmuşlardur”.

115 “*Vilâyet-i Rûm*’da Ebu’l-Feth merhûmdan şudûr eylemiş rûşen-i nâ-makbûldür”, Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ’idü’n-Nefâis*, 313.

116 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 34/b-39/b.

117 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 44/a.

118 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 441/a.

olan (Safevî, Timur ve Babür) ve Osmanlılar gibi hem kadim Türk ve Moğol mirasının hem de merkezî ve İslâmî bir devletin anlayışının takipçileri olan Babürlüleri Osmanlılardan ayırmak için bu Rûmî ifadesine başvuruyor. Âlî'nin dilinde “*müverrihân-ı mülk-i Rûm*”¹¹⁹, “*sükkân-ı Rûm*”¹²⁰, “*kavm-i Rûm*”¹²¹, “*memleket-i Rûm*”¹²², “*vilâyet-i Rûm*”¹²³, “*leşker-i Rûm*”, “*pâyitaht-ı Rûm*”¹²⁴, “*selâtîn-i Rûm*”¹²⁵, “*şuarâ-yı Rûm*”¹²⁶, “*asâkir-i Rûmîyân*”¹²⁷, “*şehzâdegân-ı Rûm*”¹²⁸, “*şâh-ı Rûm*”¹²⁹ gibi tabirlerle kastedilen “Osmanlı”dır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa merkezdeki topraklarıyla Osmanlı Hanedanı ve Osmanlı devrinde neşünema bulan ilmî ve kültürel hayata intisap etmiş ve bu ilmî/kültürel hayatın gerektirdiği eğitimi alıp gereklerini yerine getirenler hakkında *Rûmî* tabirini kullanmıştır. Buradaki “*Rûmî*” tabiri, Osmanlıları hem diğer Türk ve Müslüman devletlerden hem de Osmanlı sınırları içinde yaşayan ve merkezle çok da iyi geçinemeyen Türk/Türkmen topluluklarından ve hatta Osmanlı tebaası olup merkezde olmayan gayr-ı Türk sair tebaalardan¹³⁰ da temyiz etmek için kullanılan bir tabirdir. Ancak unutulmamalı ki bu bir “temyiz”dir, tamamen bir koparma yahut “tefrik” etme ameliyesi değildir.¹³¹

Diyâr-ı Rûm'un Sınırları

Bu temyizden bir gerekliliği olarak Âlî, Osmanlı topraklarının bilhassa *Rûmî*lerin yaşadıkları merkezdeki Osmanlı topraklarının sınırlarını çizmektedir ama bu sınırları “*diyâr-ı Rûm bu memlekette başlar şu memlekette biter*” kesinliğinde paylaşmamaktadır. Eğer böyle olsaydı “*diyâr-ı Râm*”un Âlî'nin zihninde tam olarak neye tekabül ettiğini daha rahat anlayabilirdik. Ancak eserlerinde kullandığı kimi ifadeler ve yaptığı ayrımlar “*diyâr-ı Rûm*”un en azından kabaca sınırlarını bize göstermektedir. Bu sınırları bazen “*diyâr-ı Rûm*”un içindeki bölgeler şeklinde kullanır bazen de henüz Osmanlı olmayana diyâr-ı Rum'a dahil etmezken o bölgeler daha sonra Osmanlıların eline geçince *diyâr-ı Rûm* olarak niteler. Yani burada da bir başka ikilik karşımıza çıkmaktadır. *Diyâr-ı Rûm* hem bütün bir Osmanlı coğrafyasıdır hem de bu bütün Osmanlı coğrafyası içerisinde bir alt coğrafi bölgedir. Örneğin Hacı Bektaş'ın Elbistan'dan *diyâr-ı Rûm* 'a gelişini anlatırken “*Badehu Elbistan'dan Rûm'a müteveccih olup Kayseriyye*

119 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 2/b.

120 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 3/a.

121 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 3/a.

122 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 5/a.

123 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 6/b.

124 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 5/a.

125 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 7/b.

126 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 11/a.

127 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 25/a.

128 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 30/a.

129 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 237/b.

130 Mısır ve Rûm'u bu bağlamda karşılaştıran bir eser için bkz. Tietze, *Muştafâ 'Âlî's Description of Cario*.

131 Âlî'nin “*Rûmî*” kavramını ayrıca imparatorluğun dahilinde ve haricinde yaşayan diğer kavimlerden Osmanlıları ayırmak için de kullandığını unutmamak gerekir. Türk/Türkmen'den temyiz ederken sair milletlerden tefrik ettiğini elbette söyleyebiliriz.

şehrine vardılar."¹³² diyerek Elbistan'ı *diyâr-ı Rûm*'un dışında tutar. Bundan başka Molla Fenarî ile ilgili bir bölümde "*Bade-zamân bir husus için şehriyâr ile mâbeynine münâferet düşüp Bursa'dan Konya'ya varduğı gibi Karamânoğlu kendülere yevmî bin akçe ve dânişmendlerine beş yüz akçe ta'yîn etmiş, lakin ol hâlde kalmayıp tekrâr dâvet ü iltifâtle yine Rûm'a gelmişler.*"¹³³ diyerek Konya şehrini *diyâr-ı Rûm*'un dışında bırakmaktadır. Burada tabii ki Konya'nın henüz Karamanlılarda olmasının da etkisi mevcuttur; Osmanlıları bu kadim rakipleriyle ayırmak, gittikçe değişen hayat tarzı ve idari anlayış farklılığını vurgulamak için de Karaman'dan Osmanlı topraklarına gelişi *diyâr-ı Rûm*'a geliş olarak addetmektedir.

Örnekleri çoğaltmak gerekirse Âlî, II. Murad devri mollalarından olan Mevlana Alaeddin Semerkandî'nin hayatını anlatırken onun çok fazla *Rûm*'da kalmadığını "*kenâra rağbet*" ettiğini ve sürekli Lârende'de oturmayı tercih ettiğini söyler.¹³⁴ Burada Âlî açıkça merkez/kenar ayrımına gider ve bir kez daha Karaman topraklarını merkezin dışında bırakır. Zira "*Vilâyet-i Türkmen*" dediği Karaman toprakları artık Âlî'nin zamanında dil, yaşayış, kültür gibi unsurlarla Osmanlı'dan yani *Rûm*'dan ayrılmaya başlamıştır, "*kenâra rağbet*" lafzı bunun güzel bir vurgusudur. *Diyyâr-ı Rûm*'un sınırlarını çizmeye devam edersek Âlî, Kürt bölgelerini de bu özel anlamıyla *diyâr-ı Rûm*'un dışında tutar; mesela, I. Mehmed zamanı Kürt âlimlerinden Hafızeddin Muhammed Kürdî *Rûm*'a gelir ve Mevlana Fenarî'den dersler alır. Yine, Fatih devri şairlerinden olan Halilî "*Diyyâr-ı Bekr*"dendir ve sonradan *diyâr-ı Rûm*'a gelmiştir.¹³⁵ Bundan başka Çaldıran sonrası bölgedeki Kürt hükümetlerinin metbu hükümetler hâline getirilmesinin anlatıldığı kısımlarda Âlî bu Kürt bölgelerini *diyâr-ı Rûm*'un dışında tutar zira buradan elçiler/askerler vs. hep *diyâr-ı Rûm*'a gider.¹³⁶ Bir başka yerde ise, "*Nehr-i Aras kenârına geldikleri menzilde sûret-i ricâda muhâlefetlerini imâ ile inân-ı azîmetlerin Rûm semtine döndürdüklerini bildirdiler.*"¹³⁷ diyerek Aras Nehri bölgesini de *diyyâr-ı Rûm*'un dışında tutar. Diğer örneklerde ise birçok kimsenin Amasya'ya gelip *Rûm*'a yerleştiğini bildirerek "*Rumiyye-yi Suğra*"yı *diyâr-ı Rûm*'dan addetmiştir¹³⁸, hatta bu örneklerden bir tanesinde Erzincan'dan *Rûm*'a gelen Erzincanlı Şeyh Abdurrahman'dan örnek vermiştir.¹³⁹ Bu karinelere ve Âlî'nin eseri boyunca tercih ettiği genel kullanım, ifade ve üsluptan yola çıkarak Âlî'nin Osmanlıların ülkesi manasına gelen *diyâr-ı Rûm*'dan anladığının Rumeli'de Tuna'nın güneyi ile Anadolu'da kabaca Amasya-Tokat-Sivas'ı içine alan "*Rûmiyye-yi Suğra*"ya kadar (bu bölgede dahil olmak üzere) olduğunu, Karaman diyarının, Zülkadriyye ve Kürt bölgelerinin, bugünkü

132 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 15/b.

133 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 31/a.

134 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 63/a; "*ammâ kenâre rağbet idüp dâimü'd-dehr Lârende'de tavattun etmiştir*".

135 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 132/b.

136 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 186/b-187/a.

137 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 183/a.

138 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 17/b, 32/b, 126/a.

139 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 32/b.

Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'nun mezkur *diyâr-ı Rûm*'un dışında bırakıldığını söylemek mümkündür¹⁴⁰.

Âlî'nin kullanımlarından kabaca sınırları çizilebilen *Rûm/Rûmî* coğrafyasının, coğrafi olmaktan başka aidiyete bakan bir yönü de vardı elbette. Şöyle ki “*Rûmî*” mefhumu hem Osmanlıların “çekirdek” eyaletlerinin ötesine bakışını ve hem de imparatorluğun diğer eyaletlerinden “çekirdeğe” ve ayrıca sınır dışından imparatorluğa bakışı işaret etmektedir.¹⁴¹ Ancak bu çekirdek bölgeye de daha yakından bakmamız gerekmektedir. Zikredildiği üzere Âlî, *Rûmî* mefhumunu kullanarak hatta kullanmaktan öte ateşli bir şekilde savunarak önce merkez olarak gördüğü yerleri diğer eyaletlerden daha sonra da Osmanlı'yı diğer Türk ve Müslüman devletlerden ayırmaktaydı. Osmanlılar Türk ve Müslümandı lâkin Safevî'den, Özbekler'den, Timurlar'dan da farklı ve ayrıydılar. Ayrıca Âlî'nin mensup olduğunu söylediği, merkezde yayılıp benimsenen bu *Rûmî* kültür, Osmanlı'nın diğer bölgelerinden hatta diyâr-ı Rûm'un hemen yanı başındaki meselâ Karaman'dan ve Kürt bölgelerinden de farklıydı ona göre. Peki durum diyâr-ı Rûm'un içinde nasıldı? Âlî, *Rûmî* aidiyetini ve kimliğini illâ yönetici üst-sınıfa yahut eğitilmiş âlim ve bürokrat tayfasına has görmüyordu. Elbette bu kimseler üst-*Rûmî* kimliğini edinebilmek için gerekli dil donanımını, Arapça ve Farsçayı, bu dillerin edebiyatını, klasik İslamî ilimleri, şiir ve sair sanatları daha kolay takip edip edinebildikleri için bu kimliğin içine daha kolay oturabilmektedirler. Ancak Âlî, bu kültürden beslenen, ulema ve küberâ takımı kadar olmasa da bu “üst” kültürden etkilenecek ve onu belirli ölçülerde benimseyerek kendine has bir hayat tarzı edinen diyâr-ı Rûm'un içindeki şehirli kesimi de *Rûmî*'den saymaktadır¹⁴². Muhtemelen, *diyâr-ı Rûm* diyerek tahdid ettiği sınırlar içerisinde yaşayan ve ancak şehirli olmayıp taşrada yahut konar-göçer olarak yaşayan kesimleri *Rûmî*'den addetmemekteydi.

Bu minvalde Paul Wittek'in şu sözlerini de ele almak gerekebilir, “Rum Türkleri” lafzıyla bir tabir öneren¹⁴³ Paul Wittek'in söyledikleri şunlardır:

*“Rûm Türkleri tabirinin istenilen şeyi tamamen karşıladığı zannındayız: bu terim Anadolu topraklarını Rumeli kadar, Danişmendiler ve Selçukiler devrini de Osmanlı İmparatorluğu ve emirlerinin kadar içine almaktadır. Muhtelif Türk unsurları, göçebe, kasabalı ve şehirlileri, hakiki Türkleri ve Türkleşmiş unsurları da aynı şekilde ihtiva etmekte ve aynı zamanda, eski Roma memleketleri ve kültürel an'anelerinin Türk canlılığının bu yeni teşekkülündeki büyük payını da belirtmek gerekmektedir...”*¹⁴⁴

140 Diyâr-ı Rûm'un sınırını benzer yerlerden çizen bir örnek için bkz. Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma*, 42.

141 Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, 17.

142 Bu üst kültürü edinmek yahut onun bir temsilcisi olmak için değil âlim olmak okur-yazar olmak dahi şartlardan değildi. Bunun bir örneği olarak şair Hufî'yi gösterebiliriz. Okuma-yazma bilmemesine rağmen devam ettiği ilim ve kültür muhitleri ile klasik dilin ve şiirin inceliklerine hâkim olabilen bu şair Âlî'nin de sürekli övdüğü “üst/klasik/elitist/küberacı” dilin güzel örneklerini bizlere bırakabilmiştir. Hufî hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 344-45.

143 “*Rûmî* Türkleri” demeye gelir “*Türkân-ı Rûmî*” tabirini bizzat Âlî'nin de kullandığına yukarıda değinilmişti.

144 Paul Wittek, “Rûm Sultanı”, içinde *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 95-96 ve not 86; Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, 45-46.

Yukarıda da belirtildiği üzere Âlî, *Rûmî*'lerin Türk geçmişini, onların Türklerden hariç bir şey olmadığını belirtip Osmanlı'yı uzun Türk tarihinin son merhalesi olarak görmesiyle ikrar etmektedir. Zaten bu *Rûmî* kimliği Osmanlı'yı çağdaşı diğer Türk ve Müslüman devletlerden ayırmak için özellikle vurguladığı bir kimlik durumundadır yani Wittek'in belirttiği "*Türk canlılığını*" o da kabul etmektedir. Ancak Âlî bunun içine "*muhtelif Türk unsurlarını*" sokmamaktadır zira sadece çağdaşı Türk ve Müslüman devletler ve onların halklarından/tebaalarından ayırmak için değil Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki diğer milletler ve diğer Türk topluluklarından da ayırmak için bu tabiri kullanmaktadır. Âlî'ye göre göçebe ve kasabalı unsurlar kesinlikle bu tabirin içine girmemektedir, konar-göçer Türkmenler kesinlikle bu tabirin içine girmemektedir, diyâr-ı *Rûm* sınırları içinde "şehirli" olmak bir kıstastır ancak bu da tek başına yetmemektedir. En azından Âlî'nin övündüğü eğitim seviyesi ve hayat tarzından geçerek oluşan saraylı kültürden beslenmesi, bu kültürün belirli bir oranda da olsa kitleselleşip ve yaygınlaşıp benimsenmesi gerekmektedir. Bu sebeptendir ki hemen diyâr-ı *Rûm*'un yanı başındaki Karaman bölgesinin göçebe, kasabalı ve şehirli Türklerini/Türkmenlerini *Rûmî* olarak addetmemektedir.

Türkçe ve Rûmî İlişkisi

Rûmî kimliğinin Âlî'deki izlerini ve sınırlarını daha da aşikâr kılmak için Türkçe ve *Rûmî* ilişkisi üzerinde de kısaca durulmalıdır zira bir nevi yeni bir üslup/tarz olarak karşımıza çıkan *Rûmî*liğin temel umdelerinden bir tanesi Türk dilli olmaktır. Elbette tek kıstası değildir ama Türk olup *Rûmî* addedilmeyen olduğu gibi anadili olmasa da Türkçe yazan/yazabilen kimseler de diğer şartları sağladıklarında *Rûmî* olarak addedilebilmekteydiler. *Rûmî* hüviyetini bu kadar çok öne çıkartan ve bunu diğer Türk ve Müslüman devletlerden Osmanlı'yı temyiz eden bir mümeyyiz vasıf olarak formüle edip kullanan Âlî, eserlerinde bu kimliğin yazı dili için "*Rûmî* lisanı" yahut "*Rûmîce*" tabirlerini tercih etmiyor bilakis sürekli bu dili Türkçe/Türkî olarak ifade ediyordu¹⁴⁵. Elbette, madem *Rûmî* bir üslup/tarzdır; bu üslup ve tarzın dilinin de diğer üslup ve tarzardan ayrılması pek tabiidir. Âlî bu hâliyle "*Rûmî* Türkçesi"ni diğer Türkçelerden ayırıyor, henüz "Klasik Osmanlı Türkçesi" şeklini almamış ve bugün Eski Türkiye Türkçesi olarak adlandırılan devrin dilini sevmediğini, üslubunu yavan ve tatsız bulduğunu, edebî olarak yetersiz olduğunu mezkûr Eski Türkiye Türkçesi'nin en kabiliyetli şairlerinden biri olan Şeyhî hakkında bilgiler verirken dile getiriyor¹⁴⁶. O dilin belagat semtinden uzak, nezaket ve zerafetten berî, kıyafetinin bir garip, ziynetlerinin rüküş ve edasız olduğunu¹⁴⁷ söylese de bu üslubun yine de iyi şairleri vardır ona göre; Yunus Emre¹⁴⁸, Ahmed Paşa, Nizamî ve yukarıda ismi anılan Şeyhî¹⁴⁹ Âlî'nin bu sevmediği üsluba rağmen takdir ettiği şairlerdendir. Şairlerden başka, şer'î

145 Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 378.

146 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 53/b.

147 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 53/b.

148 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 36/a.

149 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*, TY, 5959, 53/b.

ve sair ilimlerde kalem oynatan ulema ve hükemânın isimleri tadad olunup hayatları ve eserleri tanıtılırken Âlî'nin *Rûmî* üslup olarak addettiği Klasik Osmanlı Türkçesi'nden önce ve farklı yazan yazarların da dilleri Türkî/Türkçe olarak ifade edilip bu dille yazılan bütün eserler "*lisân-ı Türkî*" olarak tavsif edilmektedir. Bundan başka, XIII. yüzyılda yazılmış bir danişmendnâme'yi kendi devrinin diline çevirdiği eseri "*Mirķātü 'l-Cihād*" adlı eserinde "*Hâlâ ki ol zamânda cârî olan Türkî lisân-ı maḥlûṭla edâ eyleyüp bir kitâb-ı müstetâb kulmuş.*" diyerek o devrin dilini de Türkçe/Türkî olarak ifade etmiştir¹⁵⁰. Ek olarak, "*beyne 'l-Etrâk*" cârî olan yani Türkmenlerin konuştuğu dile, şehirli halk kesiminin konuştuğu günlük ama Âlî'nin ağır, belagat ve fesahat noktasından kusurlu bulduğu dile,¹⁵¹ Osmanlıların devlet mekanizmasında kullanılan ağdalı, Arapça hukukî ıstılahlarla ve Farsça inşa tarzıyla bezeli dile hep Türkçe demektedir¹⁵². Dahası bugün Çağatay Türkçesi dediğimiz dil için dahi "*lisân-ı şarkî-i Türkî*"¹⁵³ tabirini kullanmıştır. Velhasıl Âlî -tıpkı Türk kelimesinde olduğu gibi- Türkçe mefhumunu da bir şemsiye mefhum olarak addedip onu bir cins olarak kabul ettikten sonra Yunus Emre lisanını, Nevâyî lisanını, Türkmen lisanını, şehirli günlük dili, klasik Osmanlı Türkçesi ve bunun nesir ve nazım şekillerinin hepsini -kendi tarzını fasih dil görmekle beraber¹⁵⁴ - bu Türkçe cinsinin bir nevi olarak kabul ediyor ve "*Rûmî dili*" veyahut "*Rûmîce*" diye bir tabir kullanmak cihetine hiçbir zaman gitmiyordu. Ayrıca Âlî bizzat kendisi "*beyne 'l-Etrâk*" cârî olan birçok kelime ve kalıbı kitaplarında kullanmakta, sadece küberanın değil Türkmenlerin dili ile şehirli halk kesiminin dilinden birçok ifadeyi tercih etmektedir. Bilhassa şahısları konuşturduğunda, yani kendi cümlelerinden ziyade bir diyalogun muhatapları olan konuşmacıları konuşturduğunda böyle birçok "*Türkmence*" yahut halk dilinden ifadeye rast ediyoruz. Bu halk dilinden örnekleri en bariz olarak kullandığı eseri "*Mevâ 'idü 'n-Nefâis fi-Kavâ 'idi 'l-Mecâlis*" isimli eseridir. Âlî bu eserini geniş bir kesimin yararlanması için ağır bir üsluptan kaçınarak yazdığını, anlaşılmayan lafızlar kullanmadığını, hatta eserin konuşma diline yakın bir dilde yazılmış olmasının eserin özelliklerden olduğunu bizzat kendisi vurgulamaktadır.¹⁵⁵ Eserin bir nevi bir görgü kuralları kılavuzu olması, doğası gereği böyle bir sade dile yazılmasını gerektirmekteydi. O kadar ki Âlî bu eserinde "*Kilid bozup evler açanlar, derbentlerle yollara inüp kanlar saçanlar*"¹⁵⁶, "*Piliç yağmasına ve kara tavuk yağmasına tadındıktan sonra süriden koyun almağa cür 'et ider. Gözine yegdürdüğü çobanlar ile aç kurd gibi mücâdeleye dikkat ider.*"¹⁵⁷, "*Var çarşıdan fülân getir denildikde bulunmaz sözün söylye veyahud bugün dükkanlar açılmamıştır cevabın*

150 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mirķātü 'l-Cihād*, 60.

151 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü 'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 131/b.

152 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü 'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 179/a.

153 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü 'l-Ahbâr (Rükn-i Râbi)*, TY, 5959, 388/b.

154 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mirķātü 'l-Cihād*, 63.

155 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ 'idü 'n-Nefâis*, 265.

156 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ 'idü 'n-Nefâis*, 286.

157 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ 'idü 'n-Nefâis*, 286-87.

vire.”¹⁵⁸, “*Katış katış olan aş*”¹⁵⁹, “*Yazıp yanılıp sikkeyi mermerde kazmamış*”¹⁶⁰, “*başın yarıp iki gözün çıkararak*”¹⁶¹, “*pus uğrusu*”¹⁶², “*ya 'nî boz toğanlar ve tazılar ve zağarlar idinüp yaz ve kış onmaz köpek gibi sin sin gezmek*”¹⁶³ ve benzeri gayet “sade”, gayet günlük ve “sıradan” addedilen cümleler kurabilmektedir. *Mevâ'idü'n-Nefâis* yanında Âlî'nin hacimli eseri *Künhü'l-Ahbâr*'ı ve *Füsûl*'u da bu tarz örneklerle doludur.

Künhü'l-Ahbâr üzerinden meseleyi genişletebiliriz. Bildiğimiz üzere Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ı bir tarih kitabı olmasının yanında çok güçlü ve zengin bir tabakat kitabıdır. Âlî'nin devrine gelinceye kadar-kendi devri de dahil olmak üzere- Osmanlı coğrafyasında yaşamış birçok devlet adamı, şair, meşayih, ulema ve sair bilim adamları onun eserinin tabakat kısmında kendisine yer bulabilmişlerdir. Âlî ilgili tabakat kısımlarında adı geçen kişilerin hayatlarına dair detayları, anekdotları, latifeleri sık sık paylaşmış ve bilhassa kendi dönemi için eleştirel olmaktan geri durmamıştır. O, bu tarz bir tabakat inşasında -biraz da anlatının doğası gereği- çok da ağıdalı olmayan, sade, günlük dilden beslenen bir üslup kullanmaktadır. Hatta yer yer yerdığı ve tatsız kabul ettiği Türkmenlerin dilinden ve diğer Oğuzların dillerinden de kullanımları ve alıntıları kitabına koymuştur¹⁶⁴. Ayrıca tabakat dışında eserinin siyâsî tarih kısmında da sık sık benzer bir dil ve üslubu tercih etmiştir. Bilhassa padişahların, şehzadelerin ve üst tabakadan Osmanlıların (yani *Âlice* söylessek *Rûmî*lerin) önemli hadiselerini değil de daha günlük, daha sıradan addedilen konuları ele aldığına yine o ağıdalı üslubunu bir kenara bırakıp hızlıca sade, şehirli konuşma/halk diline yakın bir üslubu benimseyebilmektedir. O kadar ki bazen padişahları, şehzadeleri konuştururken bile sade bir konuşma dilini tercih etmektedir. Bu durum bize şunu göstermektedir, tıpkı bugün bizlerin olduğu gibi o devrin insanının da -hâliyle Âlî'nin de- tek bir aidiyet ve hüviyeti yoktu, bilakis birçok aitlik ve kimliği kendi hayatlarında benimsemekte ve yaşamaktaydılar. Zaman zaman bu kimliklerden bazıları birbirine zıtmiş gibi gözükse de aslında bir arada bulunmasında hiçbir beis yoktur; beisten öte hayatın farklı ihtiyaçları, zaruretleri ve resmî ve gayr-ı resmî içtimâî ortamları bu “çok-aitlik ve çok-kimliklilik” durumunu icbar etmekteydi. Zaten çok muhtemeldir ki Âlî, mensubu olmakla övündüğü, sürekli bir propagandasını yapıp “üst/incelmiş” olarak gördüğü Rûmî kimliğinin yanında birçok “alt” kimliği de yaşamaktaydı. Sözelimi günlük muamelelerinde, aile ilişkilerinde, resmî olmasa da gayr-ı resmî hayatında, hısım akrabasıyla, çarşı pazar esnafıyla, “üst/incelmiş” bir kimliğe ve eğitime sahip olmayan tanıdıklarıyla ilişkisini sürdürürken yukarıda örnekleri verilen sade halk dilini kullanmakta, birçok günlük muamelesinde *Rûmî* üslubunu kullanmamakta (yahut

158 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 308.

159 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 349.

160 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 360.

161 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 377.

162 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 286.

163 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 291.

164 “*sa' b tağlara sığınmışlar, kuş uçmaz kulan yürümez, İblis değnekle yürür, Şeytan çarık ıpradup karğa sekmez tavuk nal giymeyince ötesine geçmez diyü beyne'l-Etrâk meseli meşhûr olan...*” Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi')*, TY, 5959, 144/a.

kullanamamakta) ve hatta yine muhtemeldir ki birçok devlet adamı, âlim ve şairle dahi günlük düzeydeki ilişkilerinde devrin halk arasında yaşayan sade dilini tercih etmekteydi. Yani Âli “üst” Rûmî kimliğinin yanında daha alt kimliği olarak Oğuz/Türkmen dil ve âdetlerinden önemli ölçüde etkilenen bir başka kimliği hayatında yaşamaktaydı.¹⁶⁵

Oğuz ve Türkmen kültürünün Âli'nin üzerindeki tesirine dair eserlerinde kısa pasajlar halinde de olsa bazı ipuçları bulmak mümkündür. Bunlardan bir tanesi “*Mevâ'id*”de geçen “*Kızıl Elma*” ibaresidir. Adı geçen ibarenin olduğu bölümde Âli aslında bambaşka bir mesele anlatmakta, bir meclisteki konuşma adabından bahsetmektedir. Bu adaba göre muhabbet birbirine karıştırılmamalı, Yemen'den bahsederken oraya “yakın” bölgeler diye Leh ve Çeh vilayetlerinden, hele hele Kızıl Elma'dan hiç bahsetmemelidir. Âli şöyle diyor;

*“Farażā ki Yemen'den bahşolunurken Hutēn'den söylemez. Min vechin kurb-ı mesāfeleri muķarrerdür; diyü ol münāsebeti ihtiyār eylemez. Belki serī'u'l-fehm ıssı olup mülk-i Ermen'den söz açar. Şāhib-ı zann ü vehm olsa Engürüs vilāyetinden öte geçer. Göñlü olursa Leh ve Çeh vilāyetlerinde karār etmeyüp Kızıl Elmāya dek yol açar.”*¹⁶⁶

Anlattığı konu ve verdiği diğer coğrafi misaller göz önünde bulundurularak bu alıntıda Âli'nin Kızıl Elma'dan kastının Viyana olması muhtemeldir.¹⁶⁷ Âli verilen örnekte bu kelimeyi sadece bir şehir ismi olarak kullanmış olsa da Oğuz kültüründe olan bir ifadeyi coğrafi bir nitelime olarak da olsa tercih etmesi onun bu kültürden kopmadığını, dahası onun mefhum ve kelimelerini kullanmakta bir beis görmediğini bize göstermektedir. Yine yukarıda örneği verildiği üzere Âli Oğuzların lisanında kullanılan bir tabiri kendi tezine delil olarak getirebilmekte, Oğuzların nezdinde Kayı Han'ın Iys bin Ishak olduğuna dair inanışlarını kendi görüşünü savunurken öne sürebilmektedir.¹⁶⁸

Bu bölümün bir neticesi olması bâbında Âli'nin şu ayrımların hepsine Türkî/Türkçe umumî ismini verdiğini söyleyebiliriz:

165 Tabakat anlatılarının ve günlük dil alıntılarının dışında Âli hem *Künhü'l-Ahbâr*'ında hem de başka eserlerinde bugün artık “arkaik” kabul edilen öz Türkçe kelimeleri ve Eski Anadolu Türkçesinden yadigâr gramer yapılarını kullanmaktadır. *Künhü'l-Ahbâr* gibi hacimli bir eserde bu tarz kelimelerin sayısı binleri bulmakta ve adı geçen gramer yapılarına da sık sık rastlanmaktadır. Bunların varlığı Âli'nin tamamen kopmadığı “alt” kimliklerinin tezahürüne birer delildir. Bilhassa kullandığı atasözü ve deyimlere bakmak bu konuda daha çok fikir verecektir.

166 Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 285.

167 Kızıl Elma mefhumu için bkz. Orhan Şaik Gökyay, *Kızıl Elma* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018); Fahrettin Kırzioğlu, “Türk Milli Geleneğinde Kızıl Elma”, *Türk Tarih Dergisi*, sy Mart (1985): 31-36 Orhan Şaik Gökyay Kızıl Elma mefhumunu Osmanlılardan çok gerilere götürmekte ve eski Türklerdeki izini sürmektedir. Adı geçen eserindeki derleme makalelerinde Kızıl Elma'nın hem Osmanlılardan başka Oğuz Türklerinde de hem de Oğuzlardan başka Türklerde de olduğuna dair iddia ve deliller serdetmektedir. ; Kızıl Elma mefhumunun Kırgız Türklerindeki varlığı için bkz. Banıççek Kırzioğlu, “Kızıl Elma'nın Türklük İçin Anlamı ve Cengiz Aytmatov'un Kızıl Elma Hikâyesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy 7 (1997): 89-100; Osmanlı fetih düşüncesinde Macaristan ve Viyana'nın yerini Kızıl Elma mefhumu ve tasavvuru üzerinden tartışan bir çalışma için bkz. Pál Fodor, “Osmanlı Fetih İdeolojisinde Macaristan ve Viyana: Târih-i Beç Kralı (17.yy)”, içinde *Kızıl Elma*, çev. Özgür Kolçak (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020), 65-102.

168 Oğuz geleneğinin ve Türkistan fikir ve bilgisinin Osmanlılardaki tesir ve aksine dair bkz Feridun M. Emecen, “Eski Bir İmajın Yeniden Keşfi- İlk Osmanlı Kroniklerinde Oğuz Geleneği ve Orta Asya Bilgisi”, içinde *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), 151-60.

1. Kendi ağdalı Osmanlıcasına Türkçe demektir.¹⁶⁹

2. “Türkî-yi Nevâî” dediği, bugün Doğu Türkçesi/Çağatay Türkçesi gibi isimlerle andığımız dile Türkçe demektir.¹⁷⁰

3. Bugün Eski Türkiye Türkçesi olarak isimlendirilebilen Yunus Emre'nin, Şeyhî'nin, Şeyhoğlu Mustafa'nın diline Türkçe demektir.

4. Türkmenlerin diline Türkçe demektir.

5. Oğuzların diline Türkçe demektir.

Ancak kendi dilini “havass” dili kabul edip “avam”ın dilinden ayırmaktadır.¹⁷¹ Tıpkı “Rûmî” yaşayış tarzını “Türkmen” yaşayış tarzının karşısında ve ondan daha üst, incelmış ve kültürlü olarak addettiği gibi Rûmîlerin Türkçesini de diğer bütün Türkçelerden daha üstün tutmaktadır ve “*Mirkâtü'l-Cihād*”da bu keyfiyeti açıkça ifade etmektedir. Âli adı geçen eseri “eski” Türkçe'den kendi devrinin üslubuna çevirmiştir. Burada “kendi devrinin üslubu”ndan kasıt küberanın/havassın dilidir zira ona göre “vacip” olan bu üslupta yazmaktır, zaten avamın da bu tarz şeylere iltifatı yoktur:

“Egerçi ‘arz-ı kudret kılmadum ben Muḥayyel nazmı vâcib bilmedüm ben
Havâşşuñ muḳtezâsınca yazam ger ‘Avâmuñ tab ‘i olmaz sipihre perver”¹⁷²

Bu minvalde Rûmî kimliğinin küberacı/elitist bir kimlik olması keyfiyetinin bir kez daha hatırlanmasında fayda vardır. Âli bunu yeri geldiğinde açıkça ifade de etmektedir. “*Mevâ'id*”inde “*Yoldan bucakdan yetişmiş ehrimenlerden istikâmet ummak ve sicil ve hucet akçası ile ğına bulmuş kuzât-ı Etrâk'den 'iffet ü emânet ümidin kılmak ḥuşûsâ ki bunuñ gibileri ya 'nî ki müddet-i 'ömrinde beş on kîse akçayı bir yirde görmeyen ğabîleri beytül-mâle karışdırmak ya müfettiş-i emvâl veyâḥud defter-dâr-ı şâḥıb-ı câh u zalâl idüp tam '-i ḥâmdan biri olsun diyü*

169 Hilyetü'r-Ricâl isimli eseri için “Türkî dilde üç bâb üzerine te'lif olındı” demektir Muna Özezen Yüceol, *Hilyetü'r-Ricâl ve Söz Varlığı* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 30; Âli'nin adı geçen kitabında Türkçe kökenli söz varlığının oranı bütün metin içerisinde yüzde onu geçmemektedir. Türkçe kelimeler arasında da fiiller en sık kullanılanlarındandır yani bağlaç, ek ve fiiller Türkçe ağırlıklıdır, hemen hemen bütün isim dağarcığı Arapça ve Farsçadır, fiiller de dahi Türkçe ana fiil durumunda çok az kullanılmış, çoğunlukla Arapça ve Farsça isimler Türkçe yardımcı fiiller ile fiilleştirilmiştir. Ancak cümle diziminin ve fiillerin Türkçe oluşu her şeye rağmen Türkçeyi baskın dil hâline getirmiştir. Bir nevi Âli Türkçe iskelet üzerine Arapça ve Farsça'yı giydirmektedir. Özezen Yüceol, 86; Ancak Türkçe oranının daha yüksek olduğu eserleri de mevcuttur. Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-Nefâis*.

170 Türkçe unsurların terkedilip yerine Arapça ve Farsça unsurların koyulması, inşa tarzı olarak kadim Arap ve Fars edebiyatlarının inşa tarzının tercih edilmesi ve bu minvalde üst/kübera dili olarak adlandırılan tarz ve üslupta Türkçenin etkisinin ve varlığının azaltılması keyfiyeti Osmanlılara ve Osmanlı coğrafyasına has değildir. Çağatay Türkçesiyle yazan müellifler de benzer bir üslup ve tarzı yer yer benimsemişlerdir. Bu doğrultuda Âli'nin ve Osmanlıdaki çağdaşlarının inşasına benzeyen bir örnek için bkz. Necati Demir ve Özkan Aydoğdu, haz. *Oğuzname [Kazan Nüshası]: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015).

171 Gelibolulu Mustafa Âli'nin düzyazı üslubu hakkında bkz. Andreas Tietze, “Gelibolulu Mustafa Âli'nin Düzyazı Biçemi”, içinde *Neşrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler*, ed. Selim S. Kuru, Müjgan Çakır, ve Hanife Koncu (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2010), 188-215.

172 Gelibolulu Mustafa Âli, *Mirkâtü'l-Cihād*, 62.

*ısmarlamak gayetle yañlıştır.*¹⁷³ diyerek “yoldan bucakdan yetişmiş”lerin ve Türkmenlerin defterdarlık gibi önemli bir mevkiden uzak tutulmaları gerektiğini söylüyor. Yine “*huddām*”a dair bir başka anlatıda edepli “içoğlanların” arasına “*Evlād-ı Etrāk*’den *nā-cins ecnebilere* getirüp sokmak”ın münasip olmadığını anlatırken Türkmenlerden bu defa “*ecnebilere*” olarak bahsetmektedir. Buradaki “*ecnebi*” lafzıyla Âlî Türkmenlerin küberacı tavra göre yabancı oluşlarına vurgu yapmakta ve bir kere daha *Rûmî*leri Türkmenlerden farklılaştırmaktadır. Ayrıca “*Urbân*” dediği bedevî Araplardan bahsederken de “*ecnebi*” lafzını kullanmaktan çekinmemekte ve sadece göçebe Türklere/Türkmenlere değil aslında *Rûmîlik* hayat tarzının yabancıları olan bütün bedevî ve göçmenlere aynı yakıştırmayı yapmaktadır.¹⁷⁴ Meselenin iktisadî, sosyal ve sınıfsal yönüne dair de Âlî’de pasajlar mevcuttur çünkü bu durum sadece kültürel olarak farklı/aşağı görme meselesinden öte ayrıca bir nevi sınıfsal bir farklılığı da vurgulamaktadır. Âlî, “*Nushatü’s-Selâtin*”de “*Etrāk-ı avâm*”ın İstanbul, Bursa, Edirne gibi başkentlere ve diğer büyük şehirlere giderek oradaki iktisadî nizamı bozduklarını, bu şehir halklarının gelirlerinin azalmasına ve yiyecek sıkıntısına düşmelerine sebep olduklarını, büyük şehirlerde çalışıp vergi vermediklerini ve ayrıca göç ettikleri için eskiden verdikleri çift bozan vergisini de vermediklerini belirtip bu “*Etrāk*” tayfasına ticaretin gerekmediğini, onların çift bozan vergisiyle hizmet etmelerinin yeterli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷⁵ Âlî, devrindeki sınıf farklılığının aynen korunması gerektiğini düşünmekte ve farklı toplumsal tabakalar arasında geçişkenliklere pek sıcak bakmamaktaydı. *Rûmî*-Türkmen/*Etrāk* “çekişme”sini bu gözle de ele almakta fayda vardır.¹⁷⁶ Ayrıca, yine buradaki tavrının sadece tek bir kavme- diyelim ki *Etrāk* taifesine- karşı olmadığını belirtmeliyiz. Adı geçen eserinde, *Etrāk*’ı sadece ticarete değil devlet yönetimine de layık görmediği pasajlarda sadece *Etrāk*’a değil “*Ekrâd*” diye nitelendirdiği Kürtlere de devlet yönetiminden pay verilmemesi gerektiğini söylemektedir.¹⁷⁷

Makalenin hemen başında Âlî’nin *Rûmî* kimliğini büyük bir gurur ile benimsediği, her fırsatta onu yüceltip bir nevi *Rûmî* kavmiyetçiliği yaptığı belirtilmişti. Bunun tutarlı bir örneğini Âlî’nin “*Hâlâtu’l-Kâhire mine’l-’Âdâti’z-Zâhire*” isimli eserinde görüyoruz. Onun genelde ve kısaca Mısır, özelde ve detaylıca Kahire gözlemlerini içeren bu eserde Âlî sık sık *Rûmî* ile Mısırlıy/Kahireliyi, *diyâr-ı Rûm* ile Mısır’ı karşılaştırmakta ve hiç de şaşırtıcı olmayacak bir şekilde galip gelen her daim *Rûmî* ve *diyâr-ı Rûm* olmaktadır. Örneğin; *Rûm*’un askerleri hep daha cesurdur, cihada daha gönüllü ve savaşmaya daha yatkındır ¹⁷⁸, hatipleri daha belîğ

173 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ’idü’n-Nefâis*, 330.

174 Tietze, *Muṣṭafâ ‘Âlî’s Description of Cario*, 137-38.

175 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nüşatü’s-Selâtin (Siyaset Sanatı: İnceleme-Sadeleştirme-Metin-Tıpkıbasım)*, haz.. Faris Çerçi (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), 333-34.

176 “Ne revâdur ki, bir bölük *Etrāk* /*Hind*’e varmış gibi ticâret ide

Çok mudur-kim hazîneye her sâl / Çift bozan resmiyle hidmet ide?”, Gelibolulu Mustafa Âlî, 334.

177 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nüşatü’s-Selâtin*, 340.

178 Tietze, *Muṣṭafâ ‘Âlî’s Description of Cario*, 133-35.

ve hitabete kadir¹⁷⁹, meşayihî ve dervişleri seyr ü sülûkuna daha bağlı¹⁸⁰, havası daha latif¹⁸¹, kadınları daha güzeldir¹⁸². Hatta Âli Rûm'un ve Rûm'dan gelen her şeyin Mısır ve Kahire için birer nimet, birer ganimet olduğunu açıkça söylemektedir.¹⁸³ Bu örnekler Âli'nin “Rûmîci” tavrını ortaya koymaktan başka yukarıda birkaç vesileyle değinilen merkez-kenar ilişkisine dair bazı bilgileri de işmar ile göstermektedir. Mısır ve Kahire büyük, zengin, nimetleri bol, halkı anlayışlı, Arap şairlerinin övmekten kendini alamadıkları beldelerdir¹⁸⁴; yine de bütün bu büyüklük ve zenginliklerine rağmen kenardadırlar, Âli'nin zihnindeki *diyâr-ı Rûm*'un ötesindedirler. Belki bu bölgeleri de Rûm Padişahı olan Osmanlı sultanı yönetmekteydi, bu sebeple genel adlandırmada oralar da *diyâr-ı Rûm*'du. Ancak Âli'nin Osmanlı'ya has kıldığı Rûmîliğin yaşandığı *diyâr-ı Rûm*'dan farklıydı, bu sebeple kenardaydı. Yukarıda paylaşılan ve sürekli Rûmî'nin galip geldiği örneklerin yanında onlarca ve onlarca örnekte de Âli herhangi bir değer yahut yargı belirtmeden *diyâr-ı Rûm*-Mısır/Kahire karşılaştırması yapmaktadır. Çünkü her ne kadar her ikisi de Devlet-i Aliyye'nin idaresinde olsalar da Âli'nin asıl vatani ve Devlet-i Aliyye'nin merkezi *diyâr-ı Rûm* idi.

Sonuç

Osmanlılar son derece merkezîleşmiş bir devlet kurdular ve bu kurdukları devleti korumak için büyük bir çaba sarf ettiler. Âli'nin formüllemesiyle Anadolu-Rumeli merkezli ve çevredeki bölge ve eyaletleri de içine alan bu “bölgesel devlet” bu hâliyle çağdaşları Safevî, Özbek ve Timur-Babürlü devletlerinden ayrılmaktaydı¹⁸⁵. Âli, çağdaş kadar muadil de gördüğü bu devletlerden Osmanlı Devleti'ni kendine has bir şekilde geliştirdiği Rûmî kavramı ile ayırmakta ve bilhassa mezkûr merkeze dair kültürel, askerî, siyasî, sanatsal üretim ve faaliyetleri Rûmîlikle ilişkilendirilmekteydi. Ancak bu “Rûmî”liğin illâ ki “Türk”lük kavramının zıttı olmadığı, bir antitez oluşturmadığı hele hele bir düşmanlık, sürekli bir hor görme durumunun meşrulaştırıcı mefhumu olmadığı yukarıdaki örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁶ Bilakis, Rûmîlik kaynağını ve kökenini Türklerden almakta, özellikle dil ve devlet idaresi noktasında Türkistan geleneği sık sık vurgulanmakta ve dilin bütün varyantları Türkçe olarak nitelenmektedir. Bu bağlamda “Türk” kelimesini nasıl kullandığına, onu genel ve özel anlamlarıyla nasıl ele aldığına değinilip örnekler verilmiş, aynı süreç “Türkmen” kelimesi için de tekrarlanmaya çalışılmıştır. Bu örnekler “*Türk soyuna yabancı Osmanlı aydınları*”¹⁸⁷ görüşünü de çürütecek niteliktedir zira eğer “Osmanlı aydını” şeklinde bir terkip ile bir kesimden bahsedeceksek hem

179 Tietze, *Muştafâ 'Âli's Description of Cario*, 122.

180 Tietze, *Muştafâ 'Âli's Description of Cario*, 123.

181 Tietze, *Muştafâ 'Âli's Description of Cario*, 117.

182 Tietze, *Muştafâ 'Âli's Description of Cario*, 106.

183 Tietze, *Muştafâ 'Âli's Description of Cario*, 126.

184 Tietze, *Muştafâ 'Âli's Description of Cario*, 92.

185 Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, 285-86.

186 Feridun Emecen, “Osmanlılarda Türklük Kavramı Üzerine Notlar: Aşğılama Edebiyatı Miti” İlk Osmanlılar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016) s. 285-294.

187 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c. II (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971), 129.

devlet kademelerindeki vazifeleri hem yazdığı eserler hem de savunduğu ve serdettiği fikirlerle bu terkinin en baştaki birkaç temsilcisinden biri Gelibolulu Mustafa Âli olsa gerektir. Elbette bu minvalde Âli'nin bugünkü anladığımız mânâda bir “Türkçülük ve Türklük” iddiasının olmadığını, ona göre Osmanlıların bütün zafer ve başarılarında “*ûtilâ-yı şân*” bulan şeyin İslam ve Osmanlı Hanedanı olduğunu zikretmekte fayda vardır lâkin bu durumun yabancılaşma için yeterli bir delil teşkil etmeyeceği de aşikârdır.

Ayrıca makale boyunca Âli'nin Osmanlı Devleti'ni ve hanedanı önceleyen tavrı da adı geçen kavramlar üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Zira Âli neredeyse tam bir kullanım standardı oluşturacak şekilde Osmanlı Devleti ile savaşıyor, çatışıyor, anlaşamayan kavim ve milletler için tahfif edici sıfat ve lakaplar tercih ederken aynı kavim ve milletlerden kimseler Osmanlıların yanında durup savaştıkları zamanlarda ise çoğunlukla taltif edici sıfat ve lakaplara yönelmektedir, bu minvalde makalede Âli'nin genel olarak millet/ümme/kavim/kabile vb. mefhumlara yüklediği anlamlar ve kullanımlara da değinilmiştir. Bilhassa “yeni bir millet” olarak adlandırdığı *Rûmî* kavramından ve bu kavramla beraber oluşturulan “*vilâyet-i Rûm, memleket-i Rûm*” tabirlerinden neleri kastettiği kullanımdaki çokanlamlılıkla gösterilmeye gayret edilmiş, ayrıca Âli'nin *diyâr-ı Rûm*'un sınırlarını nereden başlatıp nereden bitirdiğine dair karineler yakalanmaya çalışılmış, bilhassa kendisinin de bir “merkez-kenar” ayrımı yaptığı örneklendirilmiştir. Bundan başka Rûmî'liğe dair kültürel ve dilsel tanımlamalarının yanı sıra yaptığı biyolojik tariflere de değinilmiş, Türk/Türkmen ve Etrâk kelimelerini kullanım şekli de makaledeki “yoğun veri trafiği” ile ortaya koyulmuştur. Çıkan netice olarak Âli'nin Türk kelimesini bugünkü kullanımımıza yakın bir şekilde bazen bütün Türk kavimlerini ve boylarını kapsayacak şekilde şemsiye bir kavram olarak kullandığını bazen Türk kelimesini Türkmen ile eşanlamlı olarak kullandığını, bu kelimelerin çoğulu olan Etrak'ı da bazen Türk'ün bazen de Türkmen'in çoğulu olarak kullandığını söyleyebiliriz. Bu olgunun diğer kavimler için de geçerli olduğunu öne sürebiliriz, şöyle ki “Arap” kelimesini hem bütün Arapları ve Arap kabilelerini kapsayacak şekilde kullanmakta, “Arap” lafzından da biraz da bugün olduğu gibi bütün Arapları kastetmekteydi. Ancak yine aynı “Arap” lafzı ile bazı yerlerde bedevî Arapları kastetmekte ve “*Urbân*” lafzını bu bedevî Arapların çoğulu olarak tercih etmekteydi. Âli hem Türkleri hem de Arapları evvela kadim topluluklardan sayıp onların eserler vermiş az sayıdaki milletlerden olduğunu zikretmekte ancak daha sonra yine aynı lafızları kullanarak bu toplulukların belirli bir kesimini sürekli yerip aşağılamaktadır. Âli'nin takdir ettiği ve eserlerini zikrettiği Türkler ve Araplar şehrîli yani hadarî olanlardır. Bu kavimlerin şehirde yaşayanlarına ve yaşadıkları şehirlerde belirli bir ilmî ve kültürel olgunluk yakalamış olanlarına Âli saygı duymaktadır. Lâkin her iki kavmin de göçebelerinin/bedevilerinin hayat tarzını kabullenememektedir. Bir diğer husus olarak ise hem Türk, Türkmen ve Etrak'lara karşı hem de diğer bütün milletlere karşı kullandığını bazen aşağılayıcı bazen yüceltici tabirlerin aslında birer bürokratik tabir olduğunu, yeri geldiğinde aynı milletin farklı hizipleri için aynı paragrafta devlete karşı konumlarına göre farklı ifadeler kullandığını söyleyebiliriz. O kadar ki bulunduğu

her fırsatta yediği Türkmenler ile gayr-i Müslimlerde Osmanlılar ile ittifak kurduklarında övgü ile bahsetmekten çekinmemektedir. Bu doğrultuda makale boyunca Âli'nin külliyatından paylaşılan veriler “*Etrâk-ı bî-idrak*” lafzıyla klişeleşen “Osmanlıların Türkleri aşağıladığı” mitinin klişelerine de cevap verir niteliktedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971.
- Atsız, Nihal. *İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya: Birgili Mehmed Efendi, Ebussuud Efendi, Mustafa Âli*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015
- Aydın, Suavi. “Etnik Bir Ad Olarak Türk Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine”. *Birikim Dergisi*, sy 71-72 (Nisan 1974): 50-64.
- El-Kavâninü'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*. haz. Çögenli, M. Sadi, Nevzat H. Yanık, ve Recep Toparlı, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
- Demir, Necati, ve Özkan Aydoğdu, haz. *Oğuzname [Kazan Nüshası]: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Duman, Muhammed Fatih. “Gelibolulu Mustafa Âli'nin Zübdetü't-Tevârih Adlı Eserinin 1-111. Varakları Arası Edisyon Kritiği”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Durak, Koray. “Who are The Romans? The Definition of Bilād al-Rūm (Land of the Romans) in Medieval Islamic Geographies”. *Journal of Intercultural Studies* 31, sy 3 (Haziran 2010): 285-98.
- Emecen, Feridun M. “Cihangirliğin Yeniden İnşası: 'Sahib-Kıran' Sultan Selim Han”. İçinde *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat*, 155-75. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.
- . “Eski Bir İmajın Yeniden Keşfi- İlk Osmanlı Kroniklerinde Oğuz Geleneği ve Orta Asya Bilgisi”. içinde *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- . *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- . “Kayılar ve Osmanlılar: Sahte bir Kimlik İnşası mı?” İçinde *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri (5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri)*, 237-44. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015.
- . “Osmanlı Tarihinin İlk Büyük Savaş Anlatımı: Osmanlılarla Karamanlılar Arasındaki Frenkyazısı Muharebesi (1386/87)”. *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, sy 49 (2017).
- . “Osmanlılar Türklük Kavramı Üzerine Notlar: Aşağılama Edebiyatı Miti”. içinde *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Timaş Yayınları

- Erdem, Hakan. “Osmanlı Kaynaklarından Yansıyan Türk İmaj(lar)ı”. İçinde *Dünyada Türk İmgesi*, editör Özlem Kumrular. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Fleischer, Cornell H. Fleischer. *Tarihçi Mustafa Âli/ Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati (1541-1600)*, 2013.
- Flemming, Barbara. “Political Genealogies in the Sixteenth Century”. *Osmanlı Araştırmaları*, sy 7-8 (1988): 129-37.
- Fodor, Pál. “Osmanlı Fetih İdeolojisinde Macaristan ve Viyana: Târih-i Beç Kralı (17.yy)”. İçinde *Kızıl Elma*, çeviren Özgür Kolçak. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Câmi ‘u’l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*. haz. Ali Öztekin. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- . *Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd (Müşkül Meselelerin Çözümü ve Gelir Gider Dengesinin Tertibi)*. haz. Süleyman Lokmacı ve Rukiye Özdemir. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2020.
- . *Kühû’l-Ahbâr (1. ve 2. Ciltleri)*. haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- . *Kühû’l-Ahbâr*. haz. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- . *Kühû’l-Ahbâr (Rûkn-i Evvel)*. Konya: Mevlâna Müzesi, İhtisas Kitaplığı, 3087.
- . *Kühû’l-Ahbâr (Rûkn-i Evvel)*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, 1119.
- . *Kühû’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, 5959.
- . *Kühû’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih, 4225.
- . *Kühû’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 765.
- . *Kühû’l-Ahbâr (Rûkn-i Râbi)*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3407.
- . *Mevâ’idü’n-Nefâis fi-Kavâ’idi’l-Mecâlis*. haz. Mehmet Şeker. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- . *Mirââtü’l-Cihâd [Cihadın Basamakları]: Dil İncelemesi-Metin-Dizin*. haz. Ali Akar. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016.
- . *Nusret-nâme*. haz. Mustafa Eravcı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- . *Nüşatü’s-Selâtin (Siyaset Sanatı: İnceleme-Sadeleştirme-Metin-Tıpkıbasım)*. haz. Faris Çerçi. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Kızıl Elma*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- Göyünç, Nejat. “Osmanlı Devleti Hakkında-Kuruluşunun 700. Yılı Münasebetiyle-”. *Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı)*, sy 19 (1999): 88-92.
- Gündüz, Tufan. *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri (Bozulus Türkmenleri 1540-1640)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- . “Münşî İskender Bey’e Göre XVII. Yüzyılda İran Sahasında Türkler, Türkmenler ve Kızılbaşlar”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 22 (Bahar 2015): 121-32.
- Kafadar, Cemal. *Kendine Ait Bir Roma Diyar-ı Rum’da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*. 3. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2019.
- Kara, Güllhizar. “Gelibolulu Mustafa ‘Âli’ nin ‘Nâdirü’l-Mehârib’ Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 2009.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divânü Lügat-it Türk: Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*. haz. Ahmet Bican Erçilasun ve Ziyat Akkoyunlu. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2018.
- Kaymaz, Nejat. *Kuruluştan “Lâle Devri”ne Osmanlı İmparatorluğu: Çıplak Gözün Gördükleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.

- Kırzioğlu, Banıççek. “Kızıl Elma'nın Türklük İçin Anlamı ve Cengiz Aytmatov'un Kızıl Elma Hikâyesi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy 7 (1997).
- Kırzioğlu, Fahrettin. “Türk Milli Geleneğinde Kızıl Elma”. *Türk Tarih Dergisi*, sy Mart (1985).
- Kütükoğlu, Bekir. “Âli Mustafa Efendi”. içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II:414-16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Özbaran, Salih. *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rum / Rumi Aidiyet ve İmgeleri*. 3. bs. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Özezen Yüceol, Muna. *Hilyetü'r-Ricâl ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Tietze, Andreas. “Gelibolulu Mustafa Âli'nin Düzyazı Biçemi”. İçinde *Neşrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler*, editör Selim S. Kuru, Müjgan Çakır, ve Hanife Koncu, 188-215. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2010.
- . *Muştafâ 'Âli's Description of Cario of 1599: Text, Transliteration, Translation, Notes*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975.
- Togan, Zeki Velidi. *Oğuz Destanı- Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 2013.
- Witteck, Paul. “Rûm Sultanı”. içinde *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Yazıcızâde 'Alî. *Selçuk-nâme (İndeksli Tıpkıbasım)*. haz. Abdullah Bakır. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.